

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СИТАР ЯРОСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри менеджменту
та поведінкової економіки,
д-р екон. наук, професор
Ольга ДОРОНІНА
«   »   2024 р.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Спеціальність 232 Соціальне забезпечення
ОП Соціальне підприємництво

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Дороніна О.А., завідувач кафедри
менеджменту та поведінкової економіки,
д-р екон. наук, професор

_____
(підпис)

Оцінка: /   /
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Ситар Я.С. Трансформація системи соціального захисту в Україні в умовах воєнного стану. Спеціальність 232 Соціальне забезпечення. ОП «Соціальне підприємництво». Донецькій національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У роботі досліджено теоретико-методологічні та практичні аспекти трансформації системи соціального захисту в Україні в умовах воєнного стану. Розглянуто сутність та підходи до визначення категорії «соціальний захист». Окреслено напрями та функції системи соціального захисту. Встановлено соціальні ризики зумовлені воєнним станом. Проаналізовано інституційні та нормативно-правові засади функціонування системи соціального захисту в Україні. Досліджено соціально-економічні наслідки повномасштабного російського вторгнення. Визначено особливості функціонування системи соціального захисту України в умовах війни. Охарактеризовано іноземний досвід соціального захисту учасників бойових дій та внутрішньо переміщених осіб. Визначено пріоритетні напрями трансформації системи соціального захисту в умовах воєнного стану.

Ключові слова: соціальний захист, функції соціального захисту, соціальне забезпечення, соціальні ризики, воєнний стан.

92 с., 2 табл., 13 рис., 100 джерел.

Sytar Ya.S. Transformation of the social security system in Ukraine under martial law. Specialty 232 Social security. Educational Program «Social entrepreneurship». Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The paper examines the theoretical, methodological and practical aspects of the transformation of the social protection system in Ukraine under martial law. The essence and approaches to defining the category "social protection" are considered.

The directions and functions of the social protection system are outlined. Social risks due to martial law have been established. The institutional and legal basis of the functioning of the social protection system in Ukraine is analyzed. The socio-economic consequences of a full-scale Russian invasion are studied. The peculiarities of the functioning of the social protection system of Ukraine in the conditions of war have been determined. The foreign experience of social protection of combatants and internally displaced persons is characterized. The priority directions of the transformation of the social protection system in the conditions of martial law have been determined.

Key words: social protection, functions of social protection, social security, social risks, martial law.

92 p., 2 tab., 13 fig., bibliography: 100 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	8
1.1. Сутність та суспільне значення соціального захисту	8
1.2. Елементи та функції системи соціального захисту	15
1.3. Соціальні ризики в умовах воєнного стану	24
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	32
2.1. Характеристика системи соціального захисту України: інституційний та нормативний аспект	32
2.2. Дослідження соціально-економічних наслідків повномасштабної війни та соціальних ризиків, що вони продукують	39
2.3. Аналіз функціонування системи соціального захисту України в умовах воєнного стану	46
РОЗДІЛ 3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	55
3.1. Зарубіжний досвід розбудови системи соціального захисту	55
3.2. Принципи трансформації системи соціального захисту	63
3.3. Пріоритетні напрями удосконалення системи соціального захисту	68
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

Актуальність теми. У реаліях людиноцентризму сучасної суспільно-економічної парадигми забезпечення добробуту населення є пріоритетом для держав, що прагнуть до збалансованого суспільного розвитку. Саме люди своїми знаннями, навичками, ідеями та талантами формують фундамент, на якому розбудовується кожна країна. Турбота про людину як найбільшу цінність, гарантування їй відповідних соціально-економічних прав і можливостей за таких умов стають безальтернативними зобов'язаннями кожної прогресивної держави. Реалізація релевантних означеним зобов'язанням заходів на національному та муніципальному рівні здійснюється на засадах державної соціальної політики, ключовим інструментом якої є соціальний захист. Особливо гостро питання відповідності системи соціального захисту реальним потребам суспільства постає у контексті повномасштабного російського вторгнення на територію України. Реалії воєнного життя породжують нові вразливі соціальні групи та загострюють скрутне становище вже існуючих.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. До проблем організації системи соціального захисту у своїх напрацюваннях зверталися такі українські дослідники, як Л. Батченко, М. Бондар, О. Єрмоловська, К.В. Ігнатенко, М. Даніліна, В. Лукашикевич, М. Мальований, М. Руженський, І. Смирнова, І. Чернега, Н. Шаманська тощо. Проте у контексті турбулентних умов воєнного стану означена предметна сфера потребує подальшого наукового осмислення.

Мета та завдання дослідження. Метою магістерської роботи є узагальнення теоретичних засад та розробка пропозицій щодо трансформації системи соціального захисту в Україні в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети були сформовані та виконані наступні завдання:

- досліджено сутність та суспільне значення соціального захисту;
- окреслено напрями та функції системи соціального захисту;

розглянуто соціальні ризики в умовах воєнного стану;
охарактеризовано інституційні та нормативно-правові засади функціонування системи соціального захисту;
визначено соціально-економічні наслідки повномасштабної війни та соціальних ризиків, що вони продукують;
проаналізовано функціонування системи соціального захисту;
вивчено зарубіжний досвід розбудови системи соціального захисту;
окреслено принципи удосконалення системи соціального захисту;
запропоновано пріоритетні напрями трансформації системи соціального захисту.

Об'єктом дослідження є система соціального захисту в Україні.

Предмет дослідження - теоретичні та практичні аспекти трансформації системи соціального захисту в Україні в умовах воєнного стану.

Інформаційну базу дослідження складають роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, що працювали над проблемами функціонування систем соціального захисту, офіційні ресурси органів центральної та місцевої влади, сайти громадських організацій та благодійних фондів.

Методи дослідження. У роботі використані такі методи пізнання: індукції і дедукції, узагальнення, аналізу і синтезу, порівняння, наукового абстрагування, економіко-аналітичний, графічний та факторний методи дослідження.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Практичну цінність мають розроблені пропозиції щодо пріоритетних напрямів трансформації системи соціального захисту в Україні, які можуть бути використані у рамках подальшої розбудови означеної сфери.

Апробація. За матеріалами кваліфікаційної (магістерської) роботи підготовлено тези доповіді: Ситар Я.С., Соколюк І.Ю. Соціальний захист молоді в Україні: стан та перспективи. *Ефективність міжнародної економічної інтеграції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 3 листопада 2023 р.)*. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 53-56. Розроблені в ході дослідження рекомендації щодо трансформації системи соціального захисту в

умовах воєнного стану прийнято до впровадження Громадською організацією «Академія успіху» з метою удосконалення проєктної діяльності, цільовими групами якої є соціально вразливі категорії населення.

Положення, що виносяться на захист: рекомендації щодо удосконалення системи соціального захисту в Україні в умовах воєнного стану.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи - 92 сторінки друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Сутність та суспільне значення соціального захисту

Перше публічне використання категорії «соціальний захист» («social security») пов'язують з прийняттям у 1935 р. у США Закону про соціальний захист (Social Security Act) [1, с. 256]. Нормативно-правовий акт започаткував у цій державі програму страхування для людей похилого віку, тимчасово безробітних та інвалідів. У 1938 р. визначення було використане і у законодавстві Нової Зеландії [2, с. 12].

Як усталений наднаціональний суспільно-економічний концепт соціальний захист отримує повноцінне окреслення у другій половині ХХ сторіччя. Значний внесок у його становлення було зроблено Міжнародною організацією праці (МОП), якою приймається Конвенція о мінімальних нормах соціального забезпечення (1952) [3]. Документ декларує право всіх громадян на отримання державної соціальної підтримки за наступними напрямками: медичне обслуговування, допомога у зв'язку з хворобою, допомога по безробіттю, допомога за старістю, допомога у випадку трудового каліцтва або профзахворювання, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами, допомога родинам, допомога з інвалідності, допомога за втрати годувальника [4].

Важливість створення систем соціального захисту підкреслюється і у таких документах, як Європейська соціальна хартія (1965, переглянута 1999) і Міжнародному пакті «Про економічні, соціальні і культурні права» (1966). Хартія у обох своїх редакціях транслює пріоритетність захисту соціальних та економічних прав як фундаменту підвищення життєвого рівня та соціального добробуту населення [5]. Пакт, у свою чергу, утврджує право кожного громадянина на соціальне забезпечення, і зокрема, на соціальне страхування [6].

На засіданні ХХІV спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН у Женеві в червні 2000 р. також було підкреслено нагальність створення й розвитку

системи соціального захисту й важливість обміну передовим досвідом у цій галузі. За підсумками сесії приймається програмний документ «Подальші ініціативи в інтересах соціального розвитку», у якому визначено пріоритети соціального захисту для країн-учасників [7].

У документі підтверджується, що в організації соціального захисту населення переважають два напрямки: соціальне сприяння та соціальне страхування. Соціальне сприяння передбачає формування державою певних ресурсів і передачу їх тим групам населення, які, як вважається, мають підстави на це в силу своєї забезпеченості (низький рівень доходів або їх відсутність, а також обмежений доступ до соціальних благ). Соціальне страхування у свою чергу являє собою об'єднання ресурсів громадян на підставі потенційного настання ризиків і надання цих ресурсів громадянам на підставі зроблених ними внесків для захисту від проявів означених ризиків або пом'якшення їх негативних наслідків. Таким чином, окремі особи або родини захищають себе від ризиків через механізми об'єднання своїх ресурсів з ресурсами інших потенційно вразливих для цих ризиків осіб [7].

З точки зору експертів Міжнародного бюро праці (що функціонує на базі МОП), існують два підходи до визначення змісту соціального захисту:

перший підхід, коли фактично системою соціального захисту охоплюються всі сфери життєдіяльності людини, повний цикл її життя від народження до смерті;

другий підхід, у рамках якого під соціальний захист припадають лише ті критичні моменти в житті людини, коли вона потребує особливої підтримки зі сторони держави і суспільства [19].

Організація дієвої системи соціального захисту у сучасних умовах є одним із найскладніших та комплексних викликів для кожної країни. Розвинена держава має бути людиноорієнтованою, тримати в пріоритеті завдання соціальної підтримки населення, створюючи для цього не лише правові та політичні, а й соціальні гарантії на фундаменті стабільного економічного розвитку. Для країн пострадянського простору (до якого належить і Україна) це

ускладняється насамперед наслідками радикальної зміни суспільного устрою, скороченням громадських фондів споживання, розширенням секторів платних освітніх і медичних послуг, зростанням тарифів ЖКГ, структурними проблемами зайнятості населення та поляризацією доходів, яка істотно посилює соціальну нерівність серед громадян. Таким чином проблема соціальної підтримки стабільно залишається серед першочергових. Крім того, кризові моменти економічного характеру автоматично впливають на соціальну сферу, що погіршує якість життя більшості населення країни, що також потребує ґрунтовного практичного та теоретичного осмислення. Перед усім для цього необхідно розмежувати категорії «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», які часто ототожнюються на рівні прикладного використання.

Дослідник В. Лукашикевич підкреслює, що в вітчизняному академічному просторі до 60-х років термін «соціальний захист» майже не використовувався, натомість загальною нормою було застосування терміну «соціальне забезпечення» [8]. Переважна більшість сучасних науковців фіксують популяризацію використання в українських наукових публікаціях категорії «соціальний захист» у 90-х роках минулого сторіччя. Це було зумовлено тим, що в реаліях незалежності система соціальної підтримки держави потребувала фундаментального реформування та, відповідно, принципово нового наукового осмислення.

У 1998 році О. Скомарохова пропонує комплексний підхід до тлумачення соціального захисту та розглядає його як: складову соціальної політики, спрямовану на зниження рівня негативних наслідків щодо диференціації населення; багаторівневу ієрархічну систему заходів щодо унеможливлення соціальної напруги, конфліктів, суперечностей; запоруку економічного росту; заходи держави щодо зайнятості населення, оплати праці, податкової політики, мобільності населення, підготовки та перепідготовки кадрів, професійної підготовки, удосконалення правового поля [9].

Дослідження наступних наукових публікацій присвячених предметній сфері соціального захисту дозволяє встановити регулярне використання

означеної наукової концепції та подальше удосконалення її окремих складових. Так, М. Даніліна відзначає, що соціальний захист являє собою систему заходів правового, соціально-економічного та організаційного характеру, що гарантується і реалізовується державою для забезпечення гідного життя, тобто матеріальної забезпеченості на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства і вільного розвитку людини [10, с. 26]. Професор О. Новікова пропонує визначати соціальний захист як процес соціальної безпеки населення [11].

Дослідниця К. Дідківська розглядає соціальний захист як державну підтримку певних категорій населення, котрі можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя через надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найвразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі внаслідок установа соціальних стандартів [13]. Колектив краматорських науковців під керівництвом доцента І. Смирнової пропонують соціальний захист визначати на базі таких агрегованих складових як соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога [14].

Б. Анпілогова відзначає, що у одному із своїх полісемантичних проявів соціальний захист є особливим соціально-правовим інститутом. Авторка підкреслює, що соціальний захист як соціально-правовий інститут є комплексом правових норм і заходів щодо їх реалізації, що виражається у впливі на суб'єктів соціального права та на умови їх буття з метою усунення існуючих соціальних проблем (соціальних ризиків, викликів), а насамперед – попередження виникнення таких проблем або ж посилення негативного ефекту існуючих проблем. Зокрема, здійснюючи заходи щодо соціального захисту повноважний суб'єкт формує загальні умови щодо доступної зайнятості, сприяє реалізації працездатним громадянином його права на працю, а отже – не допускає формування стійкого безробіття особи, що є особливо вразливим

станом, у якому може спостерігатись поступове зниження правосвідомості особи [20, с. 294].

Науковці І. Чернега та К. Сакович визначають соціальний захист як функцію суспільства по забезпеченню соціального положення громадянина, що склалося внаслідок дії соціальних ризиків, відповідно до умов, які визначаються з його невід'ємних і загально визнаних прав. Соціальний захист, на думку дослідників, з одного боку являє собою функціональну систему, тобто систему напрямів, за якими вона здійснюється, а з іншого систему інститутів, що її забезпечують (державна, суд, профспілки та інші громадські організації) [15, с. 68].

Звернемося до категорії «соціальне забезпечення». Означена дефініція (як і «соціальний захист») згадується у статті 46 Конституції та у цілому системно використовується у національних нормативно-правових актах. Проте чіткого термінологічного розмежування згадані визначення у законодавстві не мають, що створює простір для подальших наукових дискусій на цю тему.

Професор П. Рабінович вважає категорію «соціальне забезпечення» більш уточненою порівняно із «соціальним захистом». На думку науковця, соціальне забезпечення враховує три напрями державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини:

сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій);

охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання порушенню прав і свобод);

захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [17, с. 61-63].

Отже, соціальне забезпечення можемо трактувати як певну своєрідну форму прояву соціальної політики держави, орієнтованої на диференційоване матеріальне забезпечення вразливих груп населення (за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, позабюджетних фондів і фондів соціального страхування).

На думку доцента М. Копетюка, соціальне забезпечення - складова системи соціального захисту населення країни, яка являє собою комплекс соціальних виплат певним категоріям громадян, що здійснюються відповідно до чинного законодавства за рахунок коштів бюджетів [18, с. 68]. Таким чином, на думку науковця, природа категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» дає можливість встановити такий семантичний зв'язок між ними, який доречно виразити наступним чином: соціальне забезпечення являє собою окремий елемент комплексної системи соціального захисту населення країни. Означеній позиції у своїх напрацюваннях дотримується і професор Г. Лопушняк [32]. Дослідниця розглядає соціальне забезпечення як компонент соціального захисту, на рівні із соціальним страхуванням та системою соціальних гарантій. До складових соціального забезпечення вона відносить пенсійне забезпечення, соціальну допомогу та соціальні послуги.

Погоджуємося із викладеними вище позиціями та вважаємо, що недоречно використовувати категорії «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» як тотожні, адже «соціальний захист» є більш комплексним поняттям і може містити у собі й «соціальне забезпечення». Структуру змістовного зв'язку категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» зображено на рисунку 1.1.

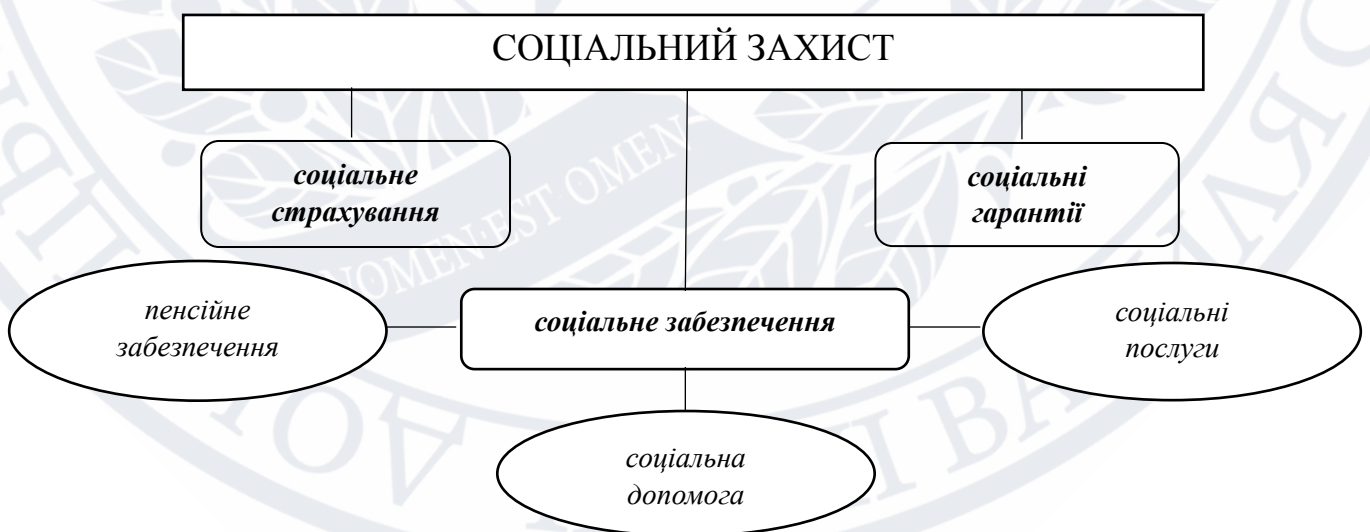

Рисунок 1.1 – Складові системи соціального захисту

Джерело: сформовано автором на основі [13; 14; 18; 32].

Соціальний захист населення є за природою своєю одним із індикаторів ефективності державного управління, оскільки характеризує забезпеченість, достатність та задоволеність населення державною допомогою. Особливо це актуально за сучасних реалій російського повномасштабного військового вторгнення, коли потреба у державній допомозі у громадянина може виникнути у будь-який момент.

Важливо підкреслити, що як і в переважній більшості прогресивних держав, в нашій країні право кожного громадянина на соціальний захист є конституційним. Згідно з положеннями вже згаданої нами вище статті 46 Конституції України: «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [21].

Аналіз викладених конституційних положень дозволяє стверджувати, що законодавець окреслює важливість забезпечення права громадян на соціальний захист, а також широкий діапазон переліку соціальних ризиків, що призводять до виникнення відповідного права. Підкреслимо, що на сьогоднішній день держава через багаторівневу систему органів влади та громад намагається забезпечити ефективне функціонування комплексного механізму реалізації права громадянина на соціальний захист. Важливо також відзначити, що соціальний захист населення являє собою одну із тих сфер суспільної взаємодії, невід'ємними характеристиками якої є комплексність та системність, а також значна змістовна багаторівневність. Так, до сфери соціального захисту населення

як об'єкта соціальної політики належить збалансування суспільних відносин у сфері соціального забезпечення, регулювання механізмів соціального страхування, регламентація соціальних гарантій та реалізація соціальної допомоги.

Кожен із окреслених векторів соціального захисту має власну складну внутрішню структуру, що знаходить відображення у специфічності систем їхньої реалізації та інструментів, які при цьому застосовуються. У той же час, слід відзначити, що ефективна державна політика у сфері соціального захисту має бути розбудована таким чином, щоб акумулювати зусилля загальнодержавних та місцевих органів влади на розв'язанні протиріч та усуненні невідповідностей між реальними потребами громадян в соціальному захисті і соціальних послугах й потенційними можливостями держави в задоволенні їх конституційних соціальних прав. Таким чином, на нашу думку, розбудована в кожній державі система соціального захисту реально, а не декларативно, ілюструє її людиноцентричність та соціальну спрямованість.

1.2. Елементи та функції системи соціального захисту

Як було зазначено вище, система соціального захисту охоплює такі напрями: соціальне страхування, соціальне гарантування та соціальне забезпечення, у рамках якого виділяють соціальну допомогу, соціальні послуги та пенсійне забезпечення. Розглянемо означені напрями детальніше.

Соціальне страхування. У вітчизняних наукових джерелах не існує уніфікованого підходу до тлумачення категорії «соціальне страхування». Так, експерт Національного інституту стратегічних досліджень, доцент О. Коваль визначає соціальне страхування як організаційно-економічний інститут захисту населення від соціальних ризиків, що функціонує за страховим принципом, а систему соціального страхування – як сукупність інституцій та відносин, що забезпечують захист громадян від соціальних ризиків на засадах платності, солідарності та еквівалентності відшкодування [22, с. 94]. Дослідник акцентує увагу на тому, що соціальне страхування є «винятково економічним інститутом,

оскільки його об'єктом є майнові інтереси громадян, а механізми реалізації повинні базуватися на актуарному підході» [22, с. 95].

Професор В. Надрага розглядає соціальне страхування як форму соціального захисту від соціальних ризиків, зазначає, що за змістом система соціального страхування не є страховою і підкреслює важливість удосконалення механізму надання застрахованим особам матеріального забезпечення та соціальних послуг [23, с. 101].

Дослідниця Л. Стожок розглядає соціальне страхування як економічну категорію, що являє собою систему соціально-трудова відносин, котра містить сукупність форм і методів формування цільових фондів із метою покриття збитків і надання допомоги застрахованим громадянам та членам їхніх родин у разі настання відповідних соціальних ризиків [24, с. 428].

Доцент В. Тарасенко окреслює такі характерні риси і особливості державного соціального страхування:

нормативно-правове регулювання умов і порядку реалізації державного соціального страхування;

необхідною передумовою виникнення страхових правовідносин та призначення грошових виплат за соціальним страхуванням виступають соціальні ризики;

надання застрахованим громадянам грошових виплати та соціальних послуг, визначених законодавством;

потенційна природа правовідносин, яка проявляється у відсутності можливостей попереднього визначення певного страховика, часу виникнення страхового випадку, виплат, які будуть призначатися у такому випадку тощо;

обов'язковість сплати громадянами, коло яких окреслено законодавством, внесків на державне загальнообов'язкове соціальне страхування;

фінансування матеріального забезпечення та соціального обслуговування у сфері соціального страхування за кошти страхових фондів;

цільове використання коштів, тобто витрачання страхових ресурсів здійснюється виключно у встановлених національним законодавством випадках;

виплати за соціальним страхуванням надаються незалежно від матеріального стану особи, але залежно від трудової діяльності особи, сплати нею внесків до страхових фондів та наявності у неї страхового стажу;

для отримання виплат за соціальним страхуванням основною умовою є те, щоб людина була застрахована в системі державного соціального страхування [25, с. 340].

Слід відзначити, що характерною рисою цього явища є його конкретизація, тобто соціальне страхування охоплює конкретну сферу суспільства – ті категорії громадян, які внаслідок настання соціального ризику перебувають у небезпечному для їхнього життя стані. Важливо розуміти, що суспільно-правові відносини соціального страхування, відповідно до своєї природи, не виникають без настання певного соціального ризику.

Науковці [25, 28] виділяють такі види соціального страхування як: пенсійне страхування; страхування здоров'я; страхування на випадок безробіття. Національне законодавство не містить тлумачення для терміну «соціальне страхування» безпосередньо. Проте, Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено його зміст як системи прав, обов'язків і гарантій, що передбачає страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі - кошти соціального страхування), коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством [26].

Таким чином, можемо стверджувати, що ціллю соціального страхування є зниження рівня соціального ризику для працюючого населення, а також компенсація у разі настання страхового випадку. Виходячи з викладеного вище,

до основних соціального страхування завдань можемо віднести матеріальну підтримку працівників та членів їх сімей у разі втрати працездатності, годувальника, безробіття, старості, забезпечення збереження і відновлення здоров'я працюючих, профілактику професійного захворювання і виробничого травматизму. Зазначене свідчить про те, що соціальне страхування стає фундаментом для реалізації соціальних прав працівників: отримання ними соціальних гарантій щодо доходів, що в свою чергу запобігатиме зниженню рівня та якості їхнього життя.

Соціальне гарантування. Соціальні гарантії – це грошовий еквівалент натурального обсягу споживання ринкових та суспільних благ, який гарантує держава громадянам з огляду на їхні соціальні очікування та можливості економіки [29, с. 73]. Зважена та послідовна політика у сфері соціальних гарантій надає можливість повноцінно врахувати соціальні інтереси громадян і за рахунок цього забезпечити в державі сприятливий рівень соціальної безпеки. У науковій літературі зустрічається позиція, що саме соціальні гарантії визначають політику соціальної безпеки країни [30, с. 43].

Національне законодавство визначає, що державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [31].

Саме держава виступає гарантом забезпечення ключових потреб населення у відповідності до встановлених національним законодавством соціальних стандартів і норм. Соціальні гарантії держави відіграють важливу роль у сприянні соціальній інтеграції та виступають у якості протидії соціальному відторгненню вразливих категорій громадян. Ця форма соціального захисту, перед усім, спрямована на забезпечення людям у вразливому становищі задовільного рівня життя.

Звернемося до огляду складових соціального забезпечення. *Соціальна допомога* — це одна з основних форм підтримки державою осіб, чиє матеріальне становище з різних причин не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим від межі забезпеченості, визначеної законодавством [25, с. 338].

Соціальна допомога є однією з гарантій держави, яка надається найбільш уразливим верствам населення в разі настання певних, визначених законодавством, соціальних ризиків. Завданням соціальної допомоги є полегшення матеріального стану людей, які в наслідок певних подій у житті перебувають у тяжкому становищі та мають потребу у підтримці від держави, без урахування «бекграунду» їх трудової активності та індиферентно до тривалості накопиченого ними страхового стажу.

Державна соціальна допомога має властиві лише їй ознаки і специфічні риси, які відрізняють її від інших видів забезпечення і соціальних послуг, в тому числі і від виплат за соціальним страхуванням. Такими ознаками і особливостями державної соціальної допомоги є:

законодавче встановлення умов і порядку призначення і виплати допомог, що означає право громадян вимагати від відповідних державних органів за наявності передбачених законом обставин призначення того чи іншого виду соціальної допомоги і, відповідно, обов'язок відповідних державних органів за результатами розгляду поданих документів вирішити питання про призначення чи відмову в призначенні відповідної допомоги;

відсутність уніфікованого комплексного нормативно-правового акту, який би регулював усю систему державної соціальної допомоги;

надання соціальної допомоги як у грошовій (одноразові виплати чи періодичні платежі), так і у натуральній (продукти, одяг, взуття, паливо, санітарно-гігієнічні товари, лікарські засоби та ін.) формі, а також через соціальне обслуговування;

цільова адресність, якою визначається диференційоване спрямування соціальної допомоги на підтримку громадян, які через ті чи інші соціальні випадки (або ризики) мають потребу у відповідних допоміжних заходах;

покриття видатків на соціальну допомогу за кошти державного бюджету (фінансування реалізується через трансферти субвенційних надходжень до місцевих бюджетів);

непов'язаність державної соціальної допомоги від економічної активності особи, історії її трудової діяльності, суми сплачених страхових внесків і наявності (чи відсутності) у неї страхового стажу;

безоплатність та безеквівалентність державної соціальної допомоги;

періодичні рамки надання допомоги змінюються у відповідності до соціального випадку (допомога на новонароджених та малолітніх надається до досягнення ними встановленого законодавством віку, допомога малозабезпеченим надається на певну кількість місяців) або ж вона надається безстроково (компенсація непрацюючим фізичним особам, які постійно надають соціальні послуги особам, що цього потребують) чи разово (допомога на лікування для малозабезпечених).

для окремих видів соціальної допомоги рішення про призначення приймається із врахуванням сукупності доходів, які має потенційний отримувач;

розмір окремих видів грошової соціальної допомоги може призначатися як «тверда» сума, як відсоток до встановленого в державі прожиткового мінімуму чи як повний розмір означеного мінімуму.

Розбудована в країні система організації надання соціальної допомоги населенню та діапазон визначених законодавством потенційних отримувачів цієї форми підтримки наочно демонструють реальний рівень соціальної спрямованості держави.

Соціальні послуги. Згідно з чинним законодавством [33], соціальні послуги - дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в

них перебувають. Законом «Про соціальні послуги» у статті 16 встановлено, що соціальні послуги поділяються на: соціальну профілактику (запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини); соціальну підтримку (сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин); соціальне обслуговування (мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду) [33].

Право на отримання соціальних послуг виникає у громадянина у разі перебування у складних життєвих обставинах або ж коли існує можливість забезпечити профілактику їх виникнення. На відміну від соціальної допомоги, соціальні послуги можуть надаватися як безпосередньо органами державної влади та територіальними громадами, так і недержавними організаціями.

Пенсійне забезпечення. Громадяни отримують право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законом [34]. Пенсійне забезпечення є одним із ключових напрямів соціального забезпечення, адже отримувачі відповідних виплат (пенсій), люди пенсійного віку та непрацездатні особи, традиційно відносяться до найвразливіших верств населення.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначає пенсію як щомісячну виплату в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого згаданим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або отримують члени її сім'ї у випадках, окреслених означеним нормативно-правовим актом [34].

Дослідниця Л. Дрозач відзначає, що пенсійне забезпечення є певним каталізатором соціального захисту держави, сприяючи накопиченню фінансових ресурсів громадян для гідних умов життя в період пенсійного віку та у випадку настання інших життєвих ситуацій, що вимагають від держави забезпечити фізичній особі пенсією [36, с. 496]

Раціональна система пенсійного забезпечення виступає у якості маркеру соціальної орієнтованості країни та є дієвим механізмом задоволення матеріальних потреб тих категорій громадян, які мають право на відповідну підтримку. Для пенсіонерів, здебільшого, пенсія буває ключовим джерелом фінансових надходжень, тому від неї безпосередньо залежить їх рівень життя та добробут. З урахуванням актуальних реалій і суспільних викликів, пенсійне забезпечення доречно розглядати у якості одного із ключових компонентів системи соціального захисту в країні.

Звернемося до дослідження функцій соціального захисту (рис.1.2). До них відносять: превентивну, профілактичну, попереджувальну, реабілітаційну, компенсаційну, відтворювальну та політичну [37]. Розглянемо їхній зміст детальніше.

Превентивна функція проявляється у забезпеченні надходження певної частини акумульованих державою грошових коштів на фінансування превентивних заходів у соціальній сфері. В Україні означена функція реалізується, здебільшого, переважно за рахунок фінансування із державного бюджету або бюджетів громад програм та заходів, орієнтованих на стабілізацію суспільної напруги, роботу із вразливими категоріями населення, протидію зuboжінню, розвиток безпеки праці на підприємствах тощо.

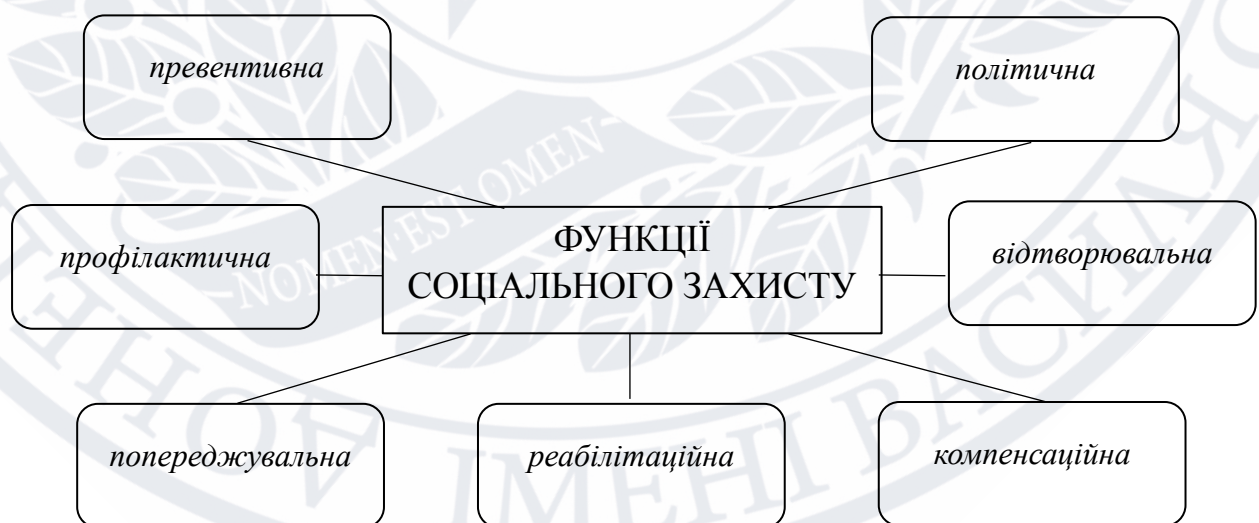

Рисунок 1.2 – Функції соціального захисту

Джерело: сформовано автором на основі [37]

Профілактична та попереджувальна функції соціального захисту охоплюють діяльність із захисту здоров'я (підтримки сприятливих вітальних показників) та працездатності (професійного довголіття) населення держави. Ці функції соціального захисту реалізуються через існуючу у державі систему громадської охорони здоров'я, боротьби із профзахворюваннями та протидії виробничому травматизму. Програми профілактики та попередження існують за рахунок фінансування державних органів влади та громад, а також завдяки підтримці з боку бізнесу, громадських об'єднань, профспілок, благодійних фондів та іноземних донорів.

Реабілітаційна функція передбачає здійснення комплексу медичної, професійної і соціальної реабілітації працівників. У якості мети цієї функції колектив науковців під керівництвом К. Вільсон, визначають відновлення і збереження соціально-правового статусу і охорони здоров'я усіх об'єктів соціального захисту» [27, с. 75]. Реабілітаційні заходи – це сукупність соціальних, медичних, психологічних, економічних дій, які направлені на мінімізацію наслідків для організму впливу різного роду нещасних випадків або професійних захворювань та відновлення здоров'я людини повністю або до максимально можливого рівня. Реабілітаційна функція соціального захисту реалізується як на базі спеціально створених державних або муніципальних установ, так і у рамках певних програми, які передбачають реабілітацію населення на дому (у рамках денного стаціонару).

Компенсаційна функція передбачає відшкодування збитків, що понесені людиною через втрату працездатності або здоров'я, допомогу з оплатою медичних (чи реабілітаційних) послуг. Тобто, система соціального захисту через механізму різного напрямку соціальних виплат компенсує громадянину фрагментарну чи абсолютну втрату ним спроможності самостійно забезпечувати собі сприятливий рівень життя, або допомагає знизити фінансове навантаження щодо підтримки свого здоров'я чи здоров'я членів своєї родини.

Сутність відтворювальної функції полягає у забезпеченні допомоги та нормалізації життєвих умов людини у зв'язку із старістю, інвалідністю,

безробіттям, вагітністю тощо. Важливість виконання цієї функції не викликає сумнівів, адже саме воно стає запорукою підтримки життєдіяльності означених груп населення (які тимчасово або назавжди втрачають свою економічну активність) та дозволяє протидіяти їхньому соціальному виключенню та ексклюзії

Політична функція передбачає розбудову та підтримку державою функціонування ефективної системи інституцій з якісними інструментами соціального захисту як фундаменту забезпечення гарантованих законодавством стандартів захисту вразливих верств населення і підтримки соціального добробуту країни загалом.

У цілому ж, сьогодні реалізація усіх наведених вище функцій системи соціального захисту, безумовно, має відбуватися із урахуванням додаткових соціальних ризиків, що постають перед державою в умовах повномасштабної війни.

1.3. Соціальні ризики в умовах воєнного стану

Сучасне суспільство загалом характеризується постійним зростанням різних загроз, тому забезпечення суспільної та особистої безпеки у різних сферах життєдіяльності людини є пріоритетним завданням держави та громадянського суспільства. Для ухвалення соціально обґрунтованих рішень, спрямованих на безпеку населення, використовується категорія ризику, що являє собою важливий елемент багатьох процесів та явищ у суспільному житті, економіці, політиці, техніці та науці [38, с. 41].

Досліджуючи поточний стан українського суспільства в реалії військового часу, враховуючи наслідки масового бомбардування цивільної і критичної інфраструктури населених пунктів, можливо констатувати, що сьогодні саме соціальні ризики для держави та її населення досягають свого максимального рівня. Війна, як явище негативне, несе в собі значну кількість соціальних ризиків, які безпосередньо впливають на громадянина, соціум та всю країну у цілому. Саме тому раціональне удосконалення державної системи соціального

захисту має ґрунтуватися на дослідженні усіх наявних у реаліях сьогодення соціальних ризиків, як традиційних, так і характерних для військового стану.

Звернемося до трактування змісту терміну «соціальний ризик». У. Бек, досліджуючи феномен ризику, наголошував на тому, що зміна цінностей у соціальному виробництві, насамперед у виробництві нового знання та нових моделей соціальної взаємодії впливає на соціальні процеси та політичні інститути. Соціальні ризики, що виникають в суспільстві ризику, охоплюють усі сфери життєдіяльності, виходять за межі контролю соціальних інститутів, що забезпечують безпеку в суспільстві. Змінюючи соціальну структуру, вони сприймаються і усвідомлюються людьми тільки через знання. Ризики поширюються в усіх сферах життєдіяльності (економічній, політичній, соціальній), а отже, їх вироблення передбачає фазу розповсюдження і фазу споживання ризику. Споживання ризику, на думку дослідника, зумовлює акумуляцію та зростання до його накопичення та росту, відповідно, концентрація ризику спричиняє виникнення зворотного зв'язку, і споживання ризику стає одночасно його початком та виробництвом [39].

Британський соціолог Е. Гідденс, розглядаючи ризик на рівні соціальних систем, відмітив, що поява та поширення ризику є результатом модернізації, інституціоналізації, процесів глобалізації і наслідків ненавмисної побічної дії деяких факторів. Він стверджує, що соціальна дія (завжди ризикогенна) відбувається в наслідок прийняття певного власного рішення, заснованого на довірі до існуючої соціальної системи. Присутність довіри є обов'язковою умовою попередження чи мінімізації ризику, а її відсутність може призвести до деструктивних наслідків для соціальної системи [40].

Представник німецької школи соціології Н. Луман, наголошував на тому, що ризик є основною рисою соціальної дійсності, предметно розглядаючи особливості ризиків в різних сферах суспільства, включаючи політичну, економічну та технічну. На відміну від поглядів У. Бека, німецький науковець розрізняє поняття ризик та небезпека та приділяє увагу проблемі попередження ризику [41].

В рамках теоретичного поля вивчення сучасних соціальних ризиків в країнах Європи [42], поняття «соціальні ризики» трактується як «ризики, з якими люди зустрічаються протягом життя в результаті економічних і соціальних змін, пов'язаних із переходом до постіндустріального суспільства» [43]. Такий підхід передбачає поділ соціальних ризиків на: універсальні; групові; ризики окремих етапів життя та ризики взаємовідносин поколінь. Грунтуючись на історичному досвіді українського суспільства, варто наголосити на важливості політичних, інституційних та історико-культурних факторів, що обумовлюють прояви соціальних ризиків.

Дослідник Р. Шефер відзначає, що ризик безпосередньо пов'язаний з небезпекою: природною чи створеною людиною та характеризує її як потенційну втрату [44]. Соціальні ризики мають певні ознаки, що відрізняють їх від інших різновидів ризиків. Фундаментальною ознакою можна назвати причинність призначення певного виду соціального забезпечення, що означає наявність юридично значущих умов, які зумовлюють появу, припинення або зміну соціально забезпечувальних правовідносин. Соціальні ризики притаманні кожній людині як члену соціуму, вони зумовлені її біологічною, фізіологічною й соціальною природою [45, с. 39].

Доцент С. Березіна акцентує увагу на полісемантичній природі сутності цієї категорії. Вона пропонує розглядати соціальний ризик у трьох вимірах:

як соціальну ситуацію, що має негативні соціальні наслідки для статусу індивіда і що виявляється через погіршення рівня й якості його життєдіяльності [46, с. 167];

як виникнення ситуації з невизначеністю, заснованої на дихотомії реальної дійсності й можливості як імовірності настання об'єктивно несприятливого наслідку для соціальних акторів (індивідуальних чи колективних), так і ймовірності набуття вигід і благ, що суб'єктивно сприймається акторами в контексті певних ціннісних координат, на підставі чого здійснюється вибір альтернативи дії [46, с. 167];

як діяльність людини або відмова від неї в ситуації ризику (вибору, невизначеності), які притаманні будь-якій сфері життєдіяльності, що вимагає від людини оцінки власних дій, вироблення необхідних соціальних якостей; а також облік і регулювання впливу соціальних чинників, за впливу яких зберігається ймовірність негативного впливу на життєдіяльність людей, наслідки яких можуть негативно вплинути на життя і здоров'я людей [46, с. 168].

Професор Т. Герасимів визначає соціальний ризик як визнану суспільством чи державою не передбачувану або передбачувану, бажану або небажану подію в житті людини, яка призводить до втрати працездатності (постійної або тимчасової) чи матеріальної незабезпеченості особи та не може бути усунена особою самостійно внаслідок об'єктивних причин [49, с. 89].

Н. Болотіна пропонує класифікувати соціальні ризики їх за наступними видами: загальнолюдські (загально-соціальні) як поділені на загальнопоширені (хвороба, непрацездатність, материнство, безробіття, старість, смерть, сімейні витрати тощо) і не загально поширені, які держава може визначати за своїм баченням: професійні, зумовлені негативними чинниками трудового життя, що призводять до виробничого травматизму і профзахворювань; державно-політичні, пов'язані із воєнними діями, політичними репресіями тощо; техногенні та екологічні [45, с. 43].

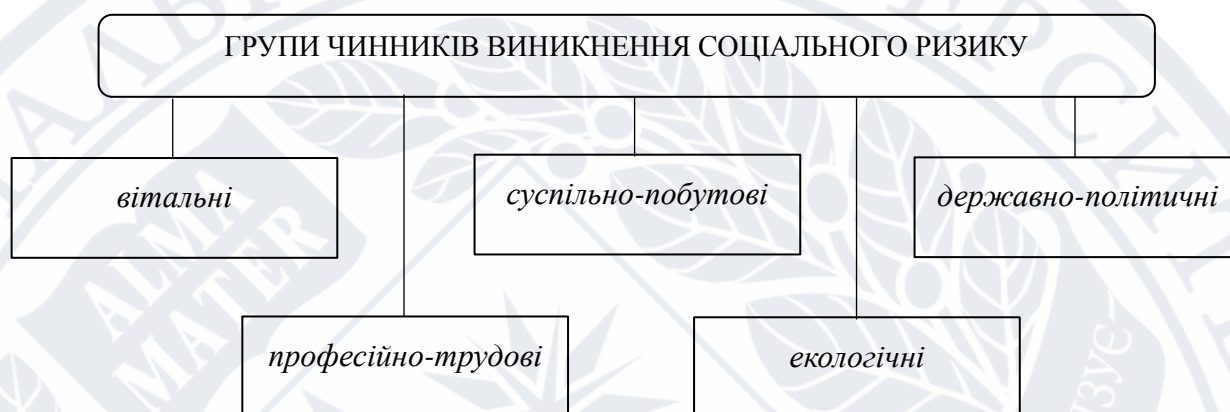
До специфічних рис, що дозволяють характеризувати певну подію у житті людини як соціальний ризик також є:

зумовленість соціально-економічною системою і суспільним поділом праці;

матеріальні (фінансові) наслідки у вигляді відсутності доходу від трудової діяльності або внутрішньородинного змісту, тобто додаткові витрати на непрацездатних членів сім'ї;

зацікавленість держави і соціуму в пом'якшенні і нівелюванні наслідків настання зазначених подій [46, с. 168].

Систематизуючи викладене вище, можливо виділити наступні групи чинників виникнення соціального ризику: вітальні, побутові, державно-політичні, професійно-трудова та екологічні (рисунк 1.3). Розглянемо їх детальніше.

Рисунк 1.3 – Групи чинників виникнення соціального ризику

Джерело: систематизовано автором на основі [45; 46]

Вітальні чинники пов'язані із природними процесами в організмі людини, з процесом її старіння та станом здоров'я. Суспільно-побутові – з суспільним життям людини, її родинним станом, взаємодією з громадою тощо. Професійно-трудова охоплюють усі аспекти трудового життя людини, її економічну активність, вразливість перед професійними захворюваннями і виробничим травматизмом. Група екологічних чинників пов'язана з усіма факторами навколишнього середовища, що впливають на працездатність людини та можуть визначати її матеріальну забезпеченість. Державно-політичні чинники - політична нестабільність, революції та військові події. Через російську військову агресію саме останній фактор буде здійснювати найбільший ризикогенний вплив на український соціум, що зумовлює потребу відповідних трансформацій в архітектурі державної системи соціального захисту.

У науковій літературі зустрічається поділ соціальних ризиків на нестрахові та страхові. Вони співвідносяться як загальне та конкретне. Так, наприклад, зuboжіння і малозабезпеченість являють собою соціальні ризики нестрахового

характеру. У разі, якщо загальний середньомісячний сукупний дохід родини з поважних (або об'єктивно незалежних від них) причин нижчий від прожиткового мінімуму, така родина має право претендувати на державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Мова йде про соціальні ризики нестрахового характеру, а це в свою чергу означає, що право на державну допомогу сім'я отримуватиме незалежно від будь-якої прив'язки до механізму попереднього страхування. Крім того, кошти на відповідну допомогу надходять із державного або місцевого бюджету [47, с. 175].

До характерних особливостей страхових соціальних ризиків відносять: страхові ризики компенсуються застрахованим особам завдяки спеціально створеним страховим фондам, а нестрахові – за кошти бюджетів різних рівнів; страхові ризики розподіляються між усіма учасниками соціального страхування (на солідарних засадах), а за нестрахових ризиків фінансове навантаження лягає на всіх членів суспільства шляхом розподілу грошових коштів через бюджети; страхові ризики можна наперед передбачити, оцінити, а нестрахові – оцінити та передбачити набагато важче [47, с. 176].

Настання як страхових, так і нестрахових соціальних ризиків стає куди більш потенційно можливим, коли в державі йде війна, наслідки якої є суттєвими чинниками для означених ризиків. Соціальний ризик сьогодні є об'єктивною суспільно значимою обставиною, з настанням якої особа чи група осіб не спроможні самостійно їх подолати і потребують підтримки та соціального захисту від держави [48].

Аналізуючи сучасну ситуацію в Україні у контексті російської військової агресії можливо стверджувати, що актуалізуються проблеми соціальних ризиків для українського суспільства, пов'язані з необхідністю конкретизувати характер ситуації та види загроз в яких знаходять прояв відповідні ризики. Адже сьогодні вони можуть витікати не лише з безпосередніх наслідків військових дій, а й ставати результатом нерациональної соціально-політичної діяльності та управлінської недбалості. Стратегічними орієнтирами для удосконалення системи соціального захисту із урахуванням соціальних ризиків військового

часу мають стати наступні напрями:

розроблення механізмів державного управління з локалізації негативних тенденцій, що перешкоджають ефективному функціонуванню системи соціального захисту населення (податкових, економічних, нормативно-правових, інформаційних, адміністративних, соціально-політичних);

сприяння органів публічної влади та місцевого самоврядування міжнародним донорам, громадським організаціям, благодійним фондам тощо у розробці і реалізації соціальних програм з соціального захисту військовослужбовців та їх сімей і цивільного населення;

запровадженням правил та можливостей повернення на свої території населення з внутрішньої та зовнішньої міграції;

надання гуманітарної та соціальної допомоги;

запровадження механізмів відновлення критичної інфраструктури держави та власного житла і майна громадян;

розробленням програм соціального захисту воїнів та цивільного населення постраждалих внаслідок участі в бойових діях та бомбардувань;

розроблення та реалізація політики з усунення протиріч між регіонами та соціальними групами;

запровадження механізмів державної та приватної підтримки з відновлення втрачених родинних зв'язків та сприяння пошуку загиблих родичів;

вирішення проблем з виплатою країною-агресором репарацій для держави та громадян;

вирішення питань соціальної нерівності між багатими та бідними верствами населення, які максимально загостряться в повоєнний період;

соціальне маневрування доходами громадян шляхом вирівнювання доходів зважаючи на вітчизняні та міжнародні стандарти соціального захисту;

очищення деокупованих територій від вибухонебезпечних приладів та зброї;

запровадження системи реабілітаційних центрів для усунення наслідків перенесеного полону, катувань та насилля військовослужбовцями та цивільним населенням тощо [8; 3].

Висновки до розділу 1

Соціальний захист являє собою багаторівневу систему державної підтримки тих категорій населення, які потенційно можуть бути найбільш вразливі перед негативним впливом соціальних ризиків. Ключовими його напрямками стають забезпечення відповідного рівня життя через механізми надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам. Система соціального захисту потребує від країни, де реалізується, відповідного інституційного та нормативного середовища.

Система соціального захисту охоплює такі напрями як соціальне страхування, соціальне гарантування та соціальне забезпечення, у рамках якого виділяють соціальну допомогу, соціальні послуги та пенсійне забезпечення. Синергія означених компонентів дозволяє системі соціального захисту виконувати свої ключові функції: превентивну, профілактичну, попереджувальну, реабілітаційну, компенсаційну, відтворювальну та політичну.

Соціальні ризики - визнана соціумом чи державою непередбачувана або передбачувана, бажана або небажана подія в житті громадянина, яка стає причиною втрати працездатності (постійної або тимчасової) чи матеріальної незабезпеченості особи та не може бути усунена особою самостійно внаслідок об'єктивних причин. В умовах війни перед державою постають нові або актуалізуються існуючі соціальні ризики. Нейтралізація означених ризиків стає одним із пріоритетних завдань системи соціального захисту держави.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Характеристика системи соціального захисту України: інституційний та нормативний аспект

В Україні, відповідно до положень Конституції [21] та Загальної декларації прав людини [50], існує система соціального захисту, що гарантує у нормативному порядку реалізацію права людини на соціальне забезпечення та допомогу, яке є одним із ключових конституційних прав кожного громадянина. Для повноцінного та ефективного функціонування цієї системи в державі існує широкий спектр різного рівня інституцій, які відповідають за окремі аспекти організації соціального захисту та соціального забезпечення усіх верств населення країни (рисунок 2.1).

Рисунок 2.1 – Інституційне середовище державної системи соціального захисту в Україні

Джерело: розроблено автором

Верховна Рада забезпечує законодавче регулювання державної системи соціального захисту: вносить зміни до чинних нормативно-правових актів цієї сфери, ініціює та приймає нові. У структурі парламенту функціонує Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів до предметів відання якого відноситься державна політика у сфері соціального захисту громадян [52].

Кабінет Міністрів України являє собою вищий орган виконавчої влади в державі. У його структурі функціонує Міністерство соціальної політики - центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної політики, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального захисту населення тощо [53]. Саме ця установа відповідає за організацію функціонування державної системи соціального захисту та здійснює контроль за її діяльністю на національному рівні. Окрім того, Міністерство соціальної політики координує діяльність двох ключових інституцій соціального захисту держави: Пенсійного фонду та Національної соціальної сервісної служби.

Пенсійний фонд України – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню [55]. Унікальність Пенсійного фонду України як центрального органу виконавчої влади полягає в тому, що на відміну від інших державних установ він є одночасно і соціальною, і фінансовою інституцією. Крім того Фонд опікується пенсійним майбутнім майже 20 млн. нині працюючих українців, здійснюючи персоніфікований облік їхніх пенсійних внесків. Таким чином, майже все доросле населення країни користується соціальними послугами, що надає Пенсійний фонд [54, с. 417]. У грудні 2022 року Кабмін ухвалив рішення приєднати до структури ПФУ Фонд соціального страхування [55].

Національна соціальна сервісна служба України — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом

Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей. Утворена Постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 78 у результаті реформування підходів до організації соціального захисту в державі [56].

Департаменти соціального захисту населення / соціальної політики обласної (чи Київської або Севастопольської міської) військової адміністрації утворюються очільником відповідної територіальної адміністрації. Ці установи забезпечують на своїй території реалізацію державної політики з питань соціальної підтримки і надання соціальних послуг сім'ям та особам, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах (зокрема особам похилого віку, особам з інвалідністю, ветеранам війни та учасникам антитерористичної операції / операції об'єднаних сил, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, малозабезпеченим особам, внутрішньо переміщеним особам, дітям, іншим категоріям осіб, які згідно із законодавством мають право на пільги та отримання житлових субсидій), оздоровлення та відпочинку дітей, запобігання домашньому насильству, протидії торгівлі людьми, забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [51]. Регіональні департаменти є підзвітними і підконтрольними Мінсоцполітики та Нацсоцслужбі.

На місцевому рівні органи соціального захисту утворюються громадами через відповідні виконавчі органи міських, селищних та сільських рад. Вирішальну роль у формуванні політики соціального захисту відіграє Голова об'єднаної територіальної громади (ОТГ). В ОТГ для спрощення доступу до адміністративних послуг можуть у сфері соціального захисту можуть утворюватися Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), що функціонують за принципом «відкритого вікна». Для надання безпосередньо соціальних послуг громадою створюються Центри соціальних послуг та соціальні служби фахівців [51].

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту (затверджені наказом Міністерства соціальної політики від 25.02.2019 №282) [51] рекомендується не утворювати означених надавачів послуг у структурі виконавчого комітету відповідної ОТГ. Так, документ пропонує:

створювати соціальні служби соціальних фахівців як окремі бюджетні установи, що будуть підпорядковуватися органам соціального захисту ОТГ та виконувати у громаді соціальну роботу, соціальний супровід осіб чи родин у складних життєвих обставинах, надавати соціальні послуги самостійно чи координувати діяльність Центрів надання соціальних послуг на території ОТГ;

створювати Центри надання соціальних послуг для вразливих груп населення як комунальний заклад, підпорядкований місцевим органам соціального захисту, або як комунальне підприємство (самостійний суб'єкт господарювання);

створювати інші заклади / установи для надання спеціалізованих соціальних послуг.

Функціонування настільки складного багаторівневого інституційного середовища потребує відповідного масиву нормативно-правових актів. Загалом, сферу соціального захисту регулюють більше ніж 100 Законів та підзаконних документів [57]. Проте повномасштабне російське вторгнення у 2022 році та пов'язані з ним нові соціальні ризики зумовили потребу у удосконаленні (перед усім, нормативному) існуючої в державі системи соціального захисту. Саме тому Кабінетом Міністрів України, як вищим виконавчим органом влади, були розроблені та прийняті низка відповідних документів у цій сфері:

Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» від 26.02.2022 р. № 162 [58] деталізує порядок виплати і доставки до отримувачів пенсій в умовах ускладнення відповідної виплати банківськими установами пенсійного забезпечення та інших грошових допомог їхнім одержувачам або

при технічному обмеженні роботи АТ «Укрпошта» в сфері виплати і доставки пенсій.

Постанова Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28.02.2022 р. № 168 [59] конкретизує механізм і розмір отримання додаткової виплати або фінансової допомоги певним категоріям населення на час воєнного стану і при інших ситуаціях.

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» від 20.03.2022 р. № 332 [60] у якому визначено механізм надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам (ВПО).

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб» від 19.03.2022 р. № 333 [61] визначає механізм компенсації витрат, що пов'язані з безоплатним тимчасовим розміщенням ВПО, які перемістилися з територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих російською армією, а також житло яких було зруйнованим або стало непридатним для проживання через пошкодження.

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах» від 21.10.2022 р. № 1195 [62], яка регламентує використання для задоволення потреб евакуйованих осіб з населених пунктів, що розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій (або ж можливих бойових дій), у безпечні райони та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах, а також інших потреб, коштів, що надійшли в національній та іноземній валюті від фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів як благодійна пожертва, гуманітарна допомога, гранти та дарунки на поточний рахунок Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, відкритий в НБУ.

Слід підкреслити, що існує ще значний масив нормативно-правових актів, яким регламентується реалізація соціального захисту територій в умовах військового часу. Окрім того, профільними міністерствами у відповідності до їхнього предметного відання детально визначено специфіку правозастосування в сфері соціального захисту населення.

Важливим кроком в адаптації державної системи соціального захисту до реалій військового часу є прийняття та підписання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [63], яким вносяться зміни до законів України «Про соціальні послуги», «Про правовий режим воєнного стану», зокрема:

визначається середньомісячний сукупний дохід громадян з урахуванням попереднього кварталу, що передує місяцю, який передує місяцю звернення, а не шести останніх місяців, як це було передбачено раніше;

розширюються повноваження обласних, Київської міської державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад шляхом надання їм можливості визначати особливості прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану;

надається право приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) безпосередньо надавачам соціальних послуг, що забезпечить негайне надання допомоги людям;

встановлюється, що соціальні послуги, надані під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях надавачами соціальних послуг державної / комунальної форми власності, особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання / перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, фінансуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [64].

Можна стверджувати, що прийняття означеного Закону є вкрай важливим, оскільки буде сприяти підвищенню ефективності у наданні усіх соціальних послуг вразливим через умови війни громадянам. Важливо відмітити, що незважаючи на активні військові дії на території держави, Україна у повній мірі виконує свої зобов'язання щодо надання соціальної допомоги населенню, оскільки законодавством передбачена її виплата продовж дії воєнного стану в країні і першого місяця після завершення війни. Мова йдеться про такі види соціальної допомоги як:

допомоги на дітей одиницям матерям;

допомоги на дітей, хворих на тяжкі хвороби, яким не встановлено інвалідність;

щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу;

тимчасової державної допомоги дітям, батьки, яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме;

щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг;

тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату [65].

Важливим напрямом соціального захисту в умовах війни є підтримка військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, а також їх родин. Слід зазначити, цей прояв соціального захисту зумовлюється особливістю професійних обов'язків означеного кола осіб, не залежить від їхнього розміру доходів, чи наявності фінансування з бюджету, і має безумовний характер. Ці гарантії не можуть бути скасовані чи знижені без відповідної компенсації. Громадяни України, які захищають Батьківщину, її незалежність та соборність, виконують конституційно значущі обов'язки, тому країна повинна надавати їм і членам їхніх родин особливий соціальний статус та забезпечувати додаткові

державні гарантії щодо соціального захисту відповідно до статті 17 Конституції України [21]. Закріплення в Конституції обов'язку держави щодо забезпечення соціального захисту громадян України, які захищають державу, суверенітет і територіальну цілісність України, є запорукою його реалізації державою та недопущення зниження рівня соціального захисту цих осіб та членів їхніх сімей [66, с. 13]. Важливо, щоб така соціальна підтримка супроводжувала захисників як у період проходження військової служби, так і після її безпосереднього завершення.

Зважаючи на все вище наведене, можна дійти висновку, що в Україні існує розвинуте інституційне середовище соціального захисту, підкріплене ґрунтовним масивом нормативно-правових регулюючих документів. Проте, враховуючи турбулентні умови військових реалій, система державного соціального захисту має бути гнучкою та оновлюватися із врахуванням нових викликів.

2.2. Дослідження соціально-економічних наслідків повномасштабної війни та соціальних ризиків, що вони продукують

Україна потерпає від наслідків російської військової агресії з 2014 року, коли ворог окупував Автономну Республіку Крим та окремі райони Донецької й Луганської областей. На окупованих територіях тоді залишилися значні виробничі потужності, багато підприємств різних сфер та, найголовніше, численні людські ресурси. Все це не могло не вплинути на економічний потенціал України. Проте завдяки реформуванню економічної політики держави вдалося стабілізувати ситуацію та вже у 2016 році вийти на показники помірної зростання (рис. 2.2).

Проте новий етап кризи спричинило повномасштабне російське вторгнення, що розпочалося 24 лютого 2022 року. Воно завдало численних руйнувань та значних людських жертв у багатьох населених пунктах держави, спричинило масові міграційні хвилі. Понад 3,6 млн осіб не мали іншого

вибору, окрім як покинути державу в пошуках безпеки. Мільйони інших стають переміщеними особами на території України.

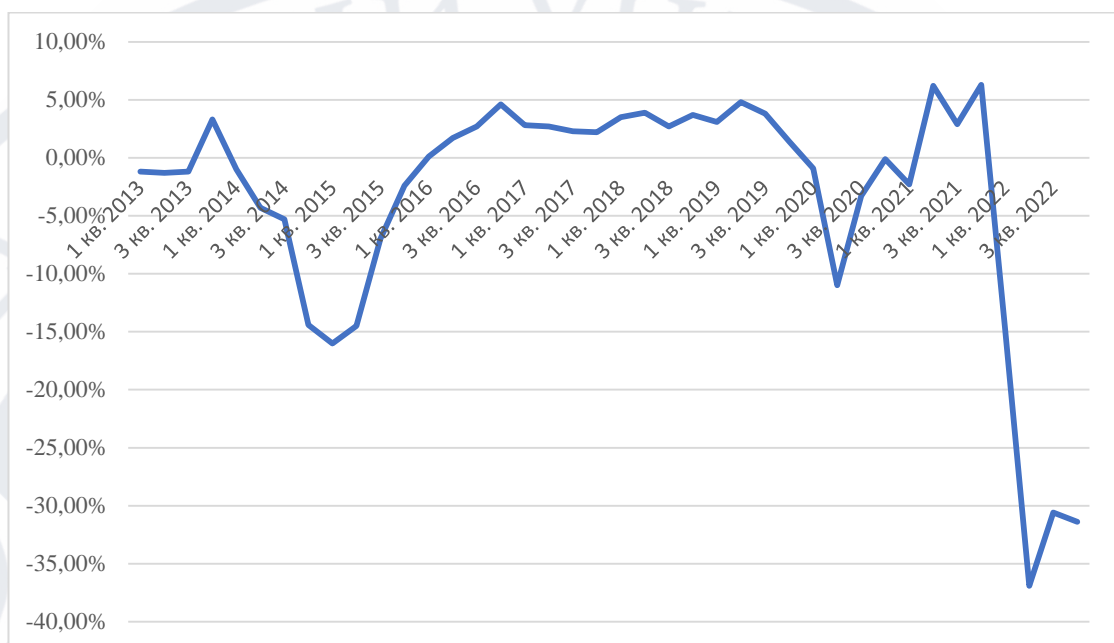

Рисунок 2.2 – ВВП України у відсотках до аналогічного періоду попереднього року, %

Джерело: побудовано автором на основі [67]

Більшість секторів економіки зіштовхнулися з фінансовими проблемами через знищені ворогом об'єкти та інфраструктуру, ускладнену логістику, брак попиту та дорожчі ресурси. Крім того, восени 2022 року підприємства мали інвестувати додаткові кошти в електрогенератори та паливо для них, а також інші засоби для забезпечення автономного виробництва електроенергії після того, як російська армія розпочала атаки на енергетичну інфраструктуру, що призвело до масових вимкнень електроенергії [69]. Реальний ВВП у другому кварталі 2022 року скорочується на 36,9% у порівнянні із аналогічним періодом минулого року (див. рис. 2.2).

Суттєвою соціальною проблемою стало суттєве руйнування житлового фонду громад. Так, за даними Київської школи економіки, на лютий 2023 року внаслідок російської агресії, більш ніж 50% житлового фонду у значній

кількості населених пунктів було пошкоджено чи знищено. Найбільших руйнувань зазнав житловий фонд громад Донецької та Луганської областей. Зокрема, йдеться про такі населені пункти як Маріуполь, Бахмут, Мар'їнка, Вугледар, Лиман, Волноваха, Лисичанськ, Сєвєродонецьк, Рубіжне, Кременна та Попасна. При цьому, кількість пошкоджених житлових будинків (як багатопверхових, так і індивідуальних) продовжує зростати через активні бойові дії на територіях Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської областей, а також на всій іншій території держави через регулярні ракетні атаки з боку ворога. За інформацією обласних військових адміністрацій, станом на 24 лютого 2023 року, сукупна кількість зруйнованих або пошкоджених об'єктів житлового фонду громад становить близько 153,86 тис. будівель, з них 136 тис. — приватних (індивідуальних) будинків; 17,5 тис. — багатоквартирних будинків; 0,3 тис. — гуртожитків [77].

Повномасштабне вторгнення вплинуло на зниження рівня доходів населення України. Фіксується зниження зарплат, доля населення з доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму, який для працездатних осіб у 2022 р. становить 2 481 грн. може досягти 70% (порівняно з 18% у 2021 р.). З початку війни зарплати майже за усіма вакансіями знизилась. Протягом першого року повномасштабного російського вторгнення на територію України середня зарплата (у розділі пропозицій) за даними українського сервісу працевлаштування Work.ua скоротилася на 11% з 15035 грн. до 13736 грн. У той же час за даними Державної служби зайнятості, середня заробітна плата на початку війни становила 9371 грн., а на 1 лютого 2023 – 10140 грн. [71].

В аналітичній доповіді Інституту економічного прогнозування та політичних консультацій [69] відзначається, що у результаті спричиненого війною ускладнення роботи бізнесу, середня номінальна заробітна плата в Україні суттєво знизилася в перші місяці 2022 року, але дещо відновилася після того, як підприємства змогли адаптуватися до нових реалій функціонування. Водночас реальна заробітна плата значно знизилася через високу інфляцію (рис. 2.3).

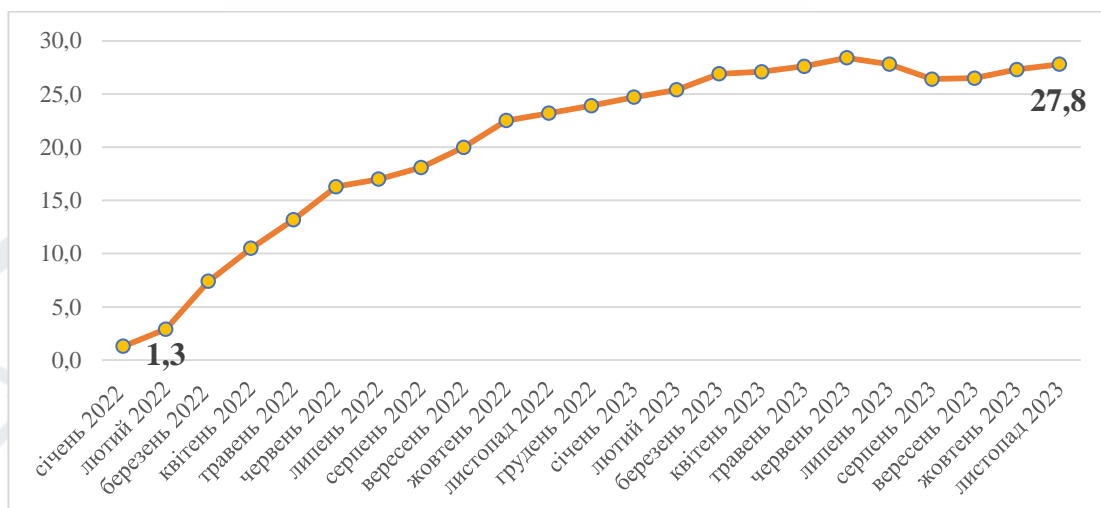

Рисунок 2.3– Динаміка інфляції споживчих цін (відносно грудня 2021 р.), %
Джерело: побудовано автором на основі [68]

У листопаді 2023 року інфляція споживчих цін сягнула 27,8% у річному обчисленні порівняно з груднем 2021 року (див. рис. 2.3). Ціни на продукти харчування зросли на 34,4% в річному обчисленні, що найбільше погіршує становище бідніших домогосподарств. Водночас ціни на транспорт, передусім за рахунок бензину, зросли на 42,9% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, у зв'язку з тим, що російська армія здебільшого зруйнувала нафтопереробні заводи та сховища палива. Проте інфляцію вдалося стримати рішенням уряду про підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги [69].

За оцінками експертів, через наслідки війни більш ніж 20% українців знаходяться за межею бідності. Згідно зі звітом ООН [70], станом на грудень в країні потребували допомоги 17,7 млн осіб. Із них 9,3 млн людей потребують продовольчої допомоги та засобів до існування, 14,5 млн - медичної допомоги, а близько 16 млн людей в Україні мають потребу у забезпеченні водою, предметами санітарії та гігієни.

У липні 2022 року НБУ оцінював рівень безробіття на рівні близько 30% [73]. Це стало наслідком закриття деяких підприємств, скорочення виробництва, зменшення кількості самозайнятих осіб та великої кількості ВПО. За даними Міжнародна організація з міграції, близько 60% ВПО втратили роботу [69].

Кількість офіційно зареєстрованих ВПО зросла під час повномасштабного вторгнення з 1,5 млн до майже 4,9 млн осіб (рис. 2.4). Проте фактична кількість може бути значно більшою, оскільки не всі реєструються як ВПО. Це пояснюється порівняно низьким матеріальним забезпеченням та необхідністю перереєструватися у військкоматах для чоловіків. За даними Міжнародної організації з міграції, у грудні 2022 року кількість ВПО оцінювалася в 5,6 млн.

Багато українців були змушені виїхати за кордон, де було безпечніше й надавалась соціальна підтримка. За оцінками ООН, станом на листопад 2022 року за кордоном залишилися 7,6 млн українців, які виїхали з України після 24 лютого [70]. Кількість українців, які отримали тимчасовий захист у країнах Європи, оцінюють у 4,9 млн осіб, переважно це жінки з дітьми (87% від усіх) та люди похилого віку.

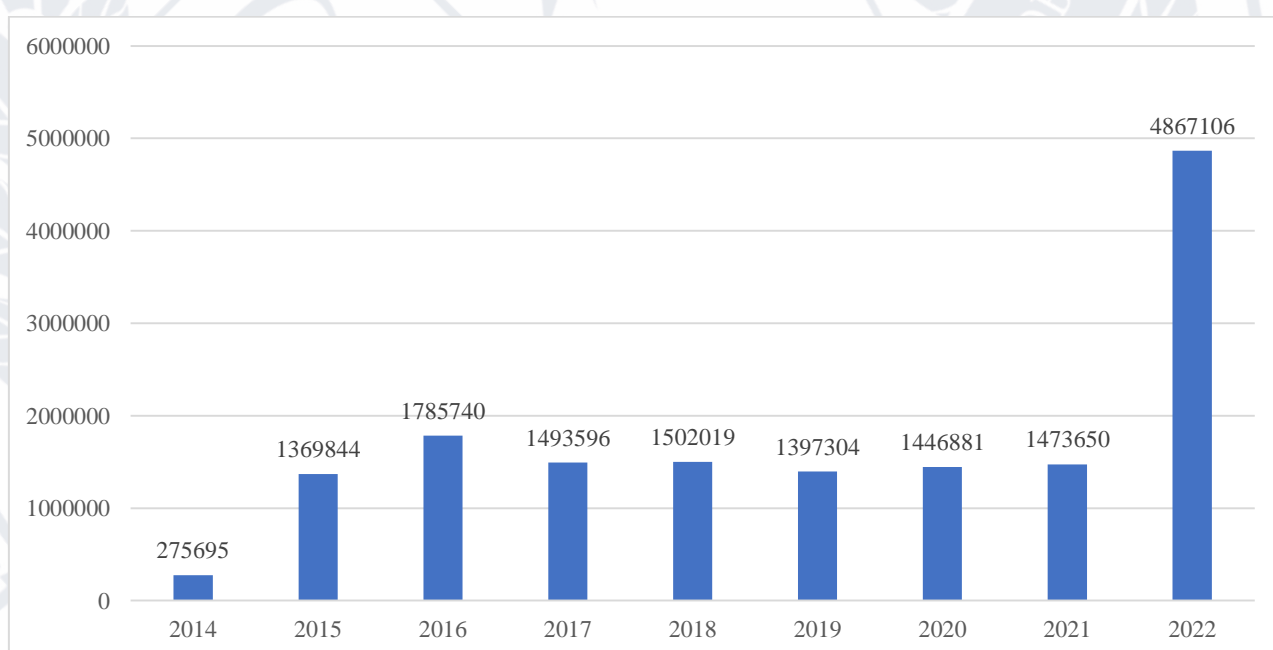

Рисунок 2.4 - Динаміка кількості зареєстрованих в Україні ВПО у 2014–2022 рр., осіб

Джерело: побудовано автором на основі [68;74]

Падіння економічної активності в Україні, негативно вплинуло на бюджетні надходження. Крім того, у березні та квітні 2022 року уряд

запровадив кілька податкових пільг, які потім поступово скасовувалися. У той самий час, КМУ зіткнувся з проблемою суттєвого збільшення видатків на оборону та безпеку. Уряд визначив видатки на соціальний захист як пріоритетні, але виникла необхідність збільшити витрати на підтримку ВПО. Загалом ще у квітні 2022 року потреби у фінансуванні бюджету офіційно оцінювалися в 5 млрд доларів на місяць, що підтвердив і МВФ. Проте міжнародна допомога досягла цього рівня лише в грудні 2022 року. В інші місяці фінансові потреби покривалися за рахунок облігацій внутрішньої державної позики (безпосередньо придбаних НБУ та розміщених на ринку) та міжнародної допомоги, яка надходила у вигляді грантів або пільгових позик.

Не викликає сумнівів, що війна також призвела до погіршення продовольчої безпеки, що в свою чергу негативно вплинуло на життєдіяльність населення в Україні, яке також впливає на глобальну продовольчу безпеку. У березні 2022 року індекс цін на продукти харчування Продовольчої та сільськогосподарської організація ООН досяг нового історичного максимуму, перевищивши свій лютневий рівень на 12,6% і 33,6% від значення, зафіксованого роком раніше, і 15,8% від піку лютого 2011 року [69].

Економічна ситуація в Україні дещо стабілізувалася у другій половині 2022 року. Сповільнилися темпи зростання інфляції споживчих цін (див. рис. 2.3). Міжнародний валютний фонд у своєму звіті [72] відзначає, що після вторгнення російської армії, уряду України вдалося достатньо швидко адаптувати грошово-кредитну та валютну політику для збереження фінансової та курсової стабільності. Підкреслено, що значна втрата міжнародних резервів, була компенсована раціональною девальвацією обмінного курсу, що допомогло стабілізувати валютні резерви та зберегти загальну макроекономічну та фінансову стабільність. Фіскальна політика держави повноцінно переорієнтувалася на пріоритетні витрати на оборону, соціальні виплати, гуманітарні потреби та, де можливо, деяке відновлення важливої

Проте критичні проблеми, які виникли після початку повномасштабної агресії, залишилися. Економічна активність є значно нижчою ніж у 2021 році,

оскільки понад п'ята частина території залишається окупованою, а активні бої тривають. Масовані російські ракетні обстріли цивільної інфраструктури продовжуються, при цьому жоден регіон не є у повній мірі захищеним. До квітня 2023 року загальна кількість пошкоджених житлових будинків досягла 158 тисяч [69]. Сукупні втрати від знищення та пошкодження об'єктів громадського сектору (державні та комунальні установи, заклади освіти, науки та охорони здоров'я, культурні об'єкти, спортивна інфраструктура, адміністративні приміщення тощо) складають близько 13,69 млрд. доларів [75]. Кількість офіційно зареєстрованих ВПО залишається стабільною великою, а більшість українських біженців ще не повернулася з Європи. Відповідно, усі ці чинники стають драйверами формування додаткових та радикалізації існуючих соціальних ризиків [76]. Ключові з них наводимо у таблиці 2.1

Таблиці 2.1 – Ключові соціальні ризики в Україні, що продукуються чи загострюються в умовах війни

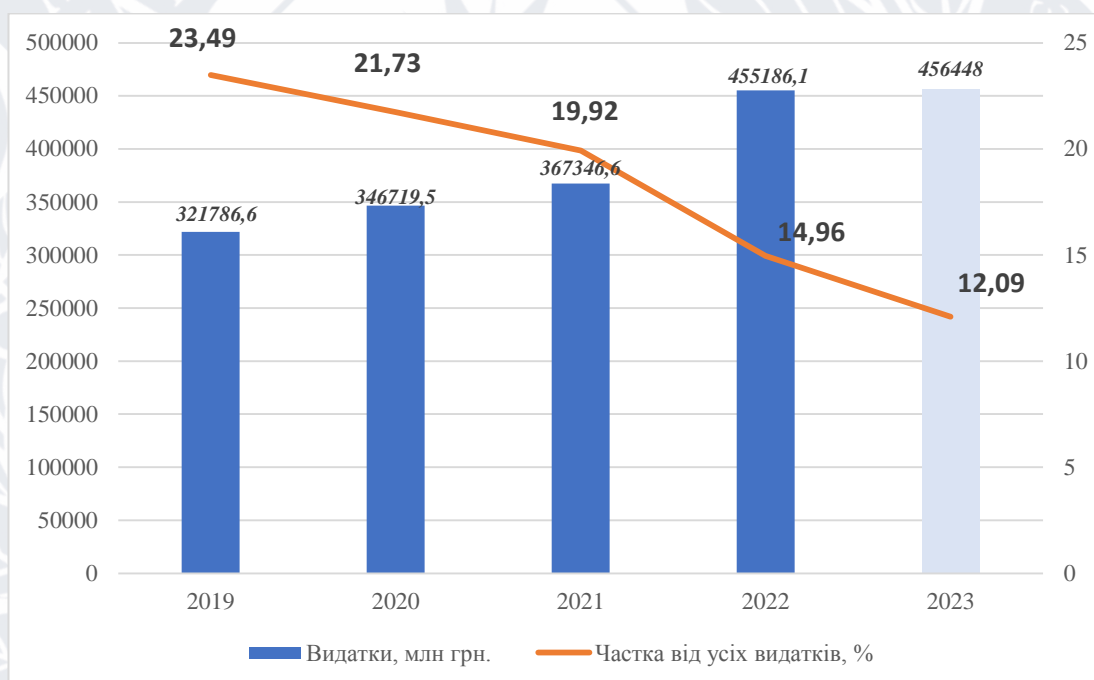
<i>Соціальний ризик</i>	<i>Чинники продукування / загострення</i>	<i>Негативні суспільно-економічні наслідки</i>
Зниження демографічного потенціалу	демографічна, структурна, макроекономічна та інституційна кризи	скорочення робочої сили та погіршення її якості; демографічне навантаження
Дисбаланс на ринку праці	неузгодженість ринку праці пропозиції та реальних потреб суспільства в умовах війни	проблеми працевлаштування, відтік кваліфікованих працівників,
Масовізація безпритульності	руйнація житлового фонду, низька купівельна спроможність	соціальне відторгнення; соціальна напруженість
Перенавантаження соціальних фондів	брак ресурсів на тлі зростання кількості вразливих категорій населення	соціальне відторгнення; поглиблення соціальних диспропорцій
Зубожіння населення	недосконалість інститутів ринку та соціальних фондів; тінізація економіки	погіршення рівня та якості життя населення; соціальне відторгнення; соціальна напруженість

Джерело: систематизовано на основі [69;76]

Урахування означених соціальних ризиків в контексті удосконалення системи соціального захисту держави дозволить знизити суспільну напруженість та нівелювати їхній потенційний негативний вплив для населення.

2.3. Аналіз функціонування системи соціального захисту України в умовах воєнного стану

Україна має складну та відносно дорогую систему соціального захисту, у якій багато пільг усе ще надаються за категорійними принципами. За оцінкою Світового банку, витрати на соціальне страхування до 2022 року становили 3% ВВП, причому майже половина населення була залучена до тієї чи іншої форми програми соціального захисту. Система була оцінена експертами як така, що має слабкі сторони, «у тому числі охоплення, гендерні розбіжності, інклюзивність та достатність виплат» [77].

* інформація щодо 2023 року надається за період з січня по листопад

Рисунок 2.5 – Динаміка зміни обсягів видатків зі зведеного бюджету на соціальний захист та їхньої частки у загальній структурі

Джерело: побудовано автором на основі [78]

З 2019 року частка витрат на соціальний захист у структурі видатків зведеного бюджету поступово скорочувалася (рис. 2.5), проте у грошовому виразі стабільно зростала (перед усім, за рахунок інфляційних індексацій та

збільшення кількості отримувачів допомоги). Критичним для сфери став 2022 рік, коли через початок російського повномасштабного вторгнення гостро постало питання необхідності фінансування додаткових соціальних видатків (допомоги новим ВПО, надання кризових соціальних послуг, підтримки осіб, постраждалих від бойових дій, захисників України та їх родин тощо). Зробити це вдалося за рахунок випуску облігацій внутрішньої державної позики та допомоги закордонних партнерів. Як результат, у 2022 році обсяг видатків на соціальний захист зі зведеного бюджету склав 455186,1 млн грн. (на 23,91% більше, ніж у попередньому році).

У 2022 році видатки зведеного бюджету (державного та місцевих бюджетів) суттєво зросли, насамперед за рахунок додаткового фінансування в розмірі 31,2 млрд. доларів США, отриманого від міжнародних партнерів. Із них гранти 15 становили 44,4% і були отримані переважно від США (майже 12 млрд. доларів США). Міжнародні партнери надавали запозичення на пільгових умовах, щоб уникнути суттєвого негативного впливу на боргову стійкість України та підтримувати платоспроможність бюджетної системи держави. У рамках програм підтримки ЄС надав 7,1 млрд євро на пільгових умовах макрофінансової допомоги [69]. Ці заходи міжнародної підтримки, зокрема, дозволили стабільно фінансувати сферу соціального захисту.

Як ми можемо побачити у таблиці 2.2, більше половини усіх видатків у сфері соціального захисту припадає на фінансове забезпечення пенсійних виплат, відповідних надбавок, різного роду підвищень призначених за пенсійними програмами, а також на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду. Ця стаття традиційно є найбільшою серед соціальних видатків зі зведеного бюджету країни. У силу того, що пенсійна система України функціонує за солідарним принципом, а недержавне пенсійне забезпечення залишається нерозвиненим через відсутність реального біржового ринку та високих ризиків інвестування в країні, постійна фінансова підтримка цього виду забезпечення за кошти бюджету є безальтернативною на сьогодні.

Таблиця 2.2 – Структура видатків на соціальний захист у 2021-2023 рр.

	Найменування видатку	2021		2022		*2023	
		Сума видатку, млн грн.	Частка, %	Сума видатку, млн грн.	Частка, %	Сума видатку, млн грн.	Частка, %
1	Забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій	211948,3	57,7	244037	53,61	260715,3	57,12
2	Допомога у вирішенні житлових питань	51374,3	13,99	35125	7,72	11231,3	2,46
3	Захист на випадок непрацевдатності	7371,5	2,01	4334,7	0,95	5115,1	1,12
4	Захист сім'ї, дітей та молоді	2901,6	0,79	2161,4	0,47	24775,6	5,43
5	Захист ветеранів війни та праці	2330,8	0,63	2045,5	0,45	2467	0,54
6	Захист безробітних	1887,1	0,51	68,4	0,02	241,1	0,05
7	Захист інших категорій населення	81845,6	22,28	156218,8	34,32	139077	30,47
8	Дослідження та розробки у сфері соціального захисту	52,7	0,01	27,7	0,01	7,4	0,00
9	Інша діяльність	7634,3	2,08	11167,3	2,45	12817,8	2,81
	УСЬОГО	367346,6	100,00	455186,1	100,00	456448,0	100,00
	% У ЗВЕДЕНОМУ БЮДЖЕТІ	367346,6	19,92	455186,1	14,96	456448,0	12,09

* інформація щодо 2023 року надається за період з січня по листопад

Джерело: складено на основі [78]

Підтримка своєчасності виплати пенсій стало одним із ключових завдань системи соціального захисту під час війни, оскільки в Україні пенсіонери (у силу впливу вітальних соціальних ризиків та низького середнього рівня пенсійних виплат) відносяться до найбільш вразливих верств населення. За даними Пенсійного фонду, станом на початок 2022 року пенсіонерів було 10,8 млн, у січні 2023 року – 10,7 млн.

У 2022 році мінімальні пенсії підвищувалися протягом року відповідно до зростання прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, а пенсіонери старшого віку отримали доплати до пенсій. Станом на 1 січня 2023 року середній розмір пенсії сягнув 4 623 грн., що на 15,8% більше ніж рік тому. Проте приблизно 38% отримували пенсію близьку до мінімальної або трохи

вище станом на 1 січня 2023 року, тоді як 7,3% пенсіонерів отримували пенсії понад 10 000 грн. Вищі пенсії, імовірно, отримують пенсіонери зі спеціалізованих пенсійних категорій або ті, хто завжди отримував вищу за середню зарплату в державному секторі економіки.

У 2023 році уряд продовжив індексацію пенсій, щоб компенсувати високий інфляційний тиск. Індиксація у 2023 році передбачала збільшення пенсії на 19,7%, але не менше ніж на 100 грн. і не більше як 1 500 грн. Індиксація не охопила пенсіонерів, які отримують понад 20 930 грн, працюючих пенсіонерів із недостатнім страховим стажем, а також деякі окремі категорії пенсіонерів: колишні прокурори, судді тощо [69].

Люди похилого віку (які складають більшість пенсіонерів) навіть в умовах миру відносяться до категорії, які потребують особливої соціальної допомоги та підтримки. Потреби даної категорії громадян у соціальній турботі збільшується ще й тому, що велика частина з них належить до групи самотніх людей. Це означає, що в реаліях військового стану вони будуть потребувати не тільки соціального забезпечення – у вигляді виплат пенсій, але і додаткового обслуговування.

Держава, хоч і з певними корективами, продовжила виплачувати допомогу з безробіття під час воєнного стану. Так, у 2022 році відповідні видатки скоротилися на 96,38% (з 1887,1 млн грн. до 68,4 млн грн.). З вересня 2022 року парламент обмежив допомогу з безробіття для тих, хто перебуває на обліку як безробітний. Зокрема, скорочено тривалість виплати допомоги з безробіття до 90 днів зі 120-ти – 360-ти днів, які діяли раніше. Схеми дострокового виходу на пенсію були скорочені з двох років до одного року. Крім того, допомогу з безробіття зменшили до мінімальної заробітної плати незалежно від страхового стажу.

Водночас кількість зареєстрованих у державних центрах зайнятості як безробітних має тенденцію до зменшення з травня 2022 року. Станом на червень 2023 року в Україні було лише 113 тисяч зареєстрованих безробітних або менше одного відсотка робочої сили. Кількість зареєстрованих безробітних

у грудні 2022 року скоротилася на 37% порівняно з аналогічним періодом минулого року (рис. 2.6), тоді як у червні 2023 року річне падіння становило 64%. Таке зниження здається нерациональним, враховуючи падіння економічної активності та очікуване зростання безробіття згідно з методологією МОП.

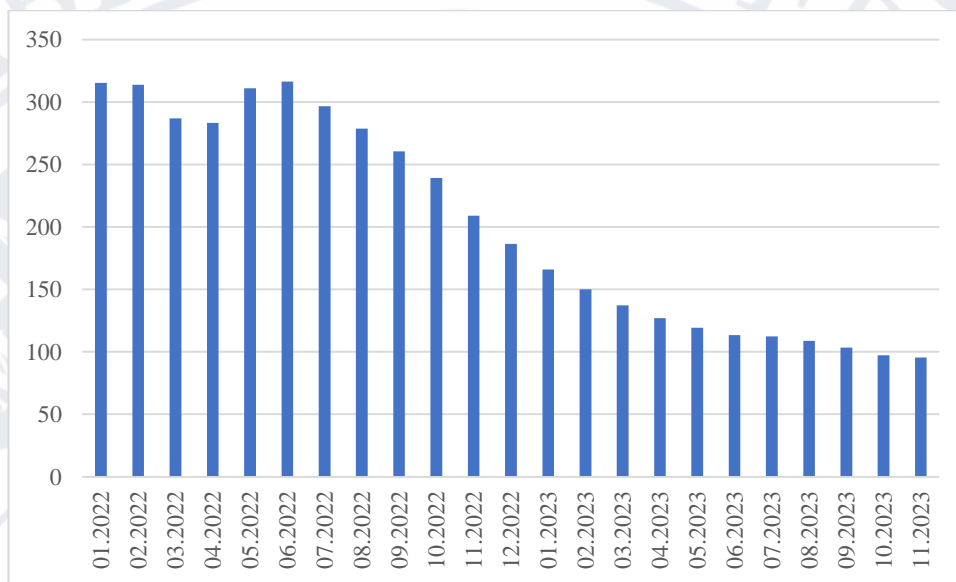

Рисунок 2.6 – Кількість зареєстрованих безробітних в Україні, тис. осіб

Джерело: побудовано автором на основі [79]

О. Бетлій визначає у якості однієї з імовірних причин такої низької реєстрації безробітних та скорочення чисельності безробітних обмеження тривалості та розміру допомоги з безробіття. Кількість тих, хто отримує допомогу з безробіття, на кінець 2022 року скоротилася на 66% у річному обчисленні, а в червні 2023 року – на 82% у річному обчисленні через обмеження терміну виплати до 90 днів [69].

Враховуючи бюджетні обмеження, скорочення допомоги з безробіття можуть бути виправданими під час війни. Проте раціональність таких заходів може викликати сумніви з позиції розбудови в державі людиноцентричної соціальної політики, оскільки подібні виплати є невід’ємною частиною системи соціального забезпечення. Крім того, обмеження, що передбачають зменшення страхових виплат незалежно від страхового стажу, нівелюють стимули до

офіційного працевлаштування та спонукають тінізацію зайнятості. Це, у свою чергу, означає менші податки на прибуток і виплати соціальних внесків, що підриває майбутні фіскальні доходи та доходи фондів соціального страхування.

Важливим вектором соціального захисту в реаліях війни є підтримка внутрішньо переміщених осіб. Згідно з національним законодавством, ВПО - це громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, які були вимушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [80].

Для реєстрації внутрішньо переміщених осіб Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій затвердило перелік територій та місцевостей, які є тимчасово окупованими та/або ведуть бойові дії. Жителі відповідних міст, селищ і сіл отримали право стати на облік внутрішньо переміщених осіб. Цей список неодноразово оновлювався, зважаючи на воєнний стан [69].

У рамках державної підтримки зареєстровані ВПО мають право на соціальну допомогу для покриття основних життєвих потреб. Щомісячні грошові виплати становлять 3000 грн. (93 долари США за середнім офіційним курсом 2022 року) на кожну дитину та особу з інвалідністю та 2000 грн. (62 долари США) для інших осіб. Міністерство соціальної політики звітує, що близько 1,8 млн осіб отримують грошову допомогу (1,4 млн ВПО звернулися по допомогу онлайн) [81]. Загалом фінансування з державного бюджету на підтримку ВПО у 2022 році сягнуло 57 млрд грн. проти 3,0 млрд грн. у 2021 році. Виплати ВПО у 2023 році були автоматично продовжені без необхідності додаткових направлень та звернень до органів соціального захисту населення.

На протидію зубожінню домогосподарств спрямована така програма соціального захисту як гарантований мінімальний дохід (ГМД). Вона охоплює

бідні родини, які потребують додаткової підтримки для досягнення мінімального прожиткового мінімуму. Ця допомога має форму готівкової виплати та дорівнює різниці між сукупним доходом родини та інституційно встановленим гарантованим рівнем доходу: для працездатних він складає – 45% прожиткового мінімуму, для дітей – 130%, для осіб з інвалідністю – 100%

Запланований бюджет програми ГМД 2022 становив 14,8 млрд грн. (еквівалент майже 0,5 млрд доларів США). Фактичне фінансування у 2022 році становило 13,8 млрд грн., що на 9,6% більше ніж у 2021 році. Кількість сімей, які отримали грошові виплати за цією програмою, скоротилася до 216200 домогосподарств або на 2,4% порівняно з аналогічним періодом минулого року, а середня допомога зросла на 12,6% до 5349 грн. на сім'ю.

У 2023 році запланований бюджет програми ГМД становить 15,6 млрд грн., що на 13% перевищує фактичні витрати. Якщо очікувана кількість отримувачів готівкових виплат за програмою ГМД оцінюється в 269,5 тис. домогосподарств, збільшившись порівняно з минулим роком на 25%, середній розмір допомоги планується знизити до 4815 грн. на сім'ю [69].

Знизити негативний вплив економічної турбулентності на вразливі верстви населення також допомагають житлово-комунальні субсидії (ЖКС), що забезпечують цільову грошову підтримку для оплати комунальних платежів шляхом обмеження витрат домогосподарств на покриття стандартного обсягу споживання, визначеного щодо соціальних норм. Максимальна частка доходу домогосподарства, яка повинна витратитися на традиційне споживання житлово-комунальних послуг, оцінюється за формулою, яка враховує рівень доходу домогосподарства для прожиткового мінімуму на домогосподарство.

Протягом 2022 року уряд полегшив надання домогосподарствам ЖКС, оскільки багато домогосподарств втратили свої доходи. Крім того, переселенцям дозволили отримувати ЖКС за місцем нового проживання, що розширило їхній захист. Змінилося й адміністрування ЖКС. Із жовтня 2022 року відповідальним оператором виплати ЖКС став Пенсійний фонд. А вже з грудня 2022 року ця установа також відповідає за надання ЖКС.

Проте у 2022 році діапазон отримувачів допомоги скоротився, адже фінансування ЖКС стало на 38,8% менше ніж у 2021 році. Крім того, кількість отримувачів скоротилася на 18% порівняно з аналогічним періодом минулого року з 2,0 млн у 2021 році до 1,6 млн у 2021 році, а середньомісячна сума ЖКС зменшилася на 14,5%. Імовірними причинами спостережуваних змін є тимчасова окупація територій і руйнування житла, зовнішня міграція та обмеження урядової тарифної політики.

Особливо гостро в умовах війни постає питання соціального захисту учасників бойових дій (УБД). Ключовою інституцією, що опікується питаннями державної політики щодо соціального захисту УБД, Міністерство у справах ветеранів. Цей орган виконавчої влади у рамках свого функціонування забезпечує розробку та реалізацію державної політики соціального захисту УБД. Міністерство утворене постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 986 [82] шляхом реорганізації Державної служби України у справах ветеранів. Основним завданням органу є формування й реалізація державної політики соціального захисту УБД і членів їх сімей, зокрема:

- забезпечення психологічної допомоги та реабілітації, соціальної й професійної адаптації;

- сприяння зайнятості та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці;

- забезпечення доступу до освітніх послуг;

- надання пільг щодо медичного обслуговування та санаторно-курортного лікування;

- призначення довічних державних виплат, а також щорічної разової грошової допомоги до Дня Незалежності;

- облік ветеранів, надання й позбавлення такого статусу та видача відповідних посвідчень;

- піклування про ментальне здоров'я УБД та членів їх родин;

- вшанування пам'яті, розбудова меморіальних установ;

- адміністрування Єдиного державного реєстру ветеранів війни.

Таким чином, можемо стверджувати, що система соціального захисту України за майже два роки повномасштабного російського вторгнення зазнала значних трансформацій, що сприяли її адаптації до нових реалій суспільного життя. Проте низка її елементів потребує подальшого удосконалення для забезпечення максимального нівелювання соціальних ризиків війни.

Висновки до розділу 2

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року зумовило появу багатьох негативних для нашої країни суспільно-економічних наслідків, до яких можемо віднести: критичне зниження ВВП, зростання інфляції, скорочення реальних доходів населення, руйнування значної кількості об'єктів житлового фонду, втрату частини населення у результаті міграційних процесів тощо. Ці явища явили собою причину виникнення нових соціальних ризиків або каталізації для вже існуючих.

Загострення російської агресії стало справжнім викликом для системи соціального захисту України. Збільшилася кількість отримувачів соціальної допомоги, виникла потреба у запровадженні нових форм та інструментів соціальної підтримки для вразливих верств населення. Проте державі вдалося у оперативному порядку знайти додаткові джерела для фінансування суттєво збільшених соціальних видатків та адаптувати нормативно-правову базу у сфері соціального захисту до нових реалій функціонування. Проте певні елементи системи соціального захисту ще потребують подальшого удосконалення для забезпечення максимального нівелювання соціальних ризиків війни.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Зарубіжний досвід розбудови системи соціального захисту

В умовах сучасного глобалізованого світу удосконалення будь-якої соціально-економічної системи має спиратися на аналіз сукупного зарубіжного досвіду у цій сфері. Такий підхід дозволяє реалізовувати трансформаційні зміни на емпіричній базі кращих іноземних кейсів, прогнозувати результативність тих чи інших змін, враховувати їх наслідки на короткому чи тривалому протязі часу.

Для визначення пріоритетних напрямів трансформації системи соціального захисту, у контексті нашого дослідження, зупинимося на зарубіжному досвіді роботи з двома вразливими категоріями населення: учасниками бойових дій та внутрішньо переміщеними особами. Масова поява цих соціальних груп у українському соціумі є безпосереднім наслідком російської воєнної агресії проти нашої держави, і відповідно, робота з цими громадянами має стати одним із ключових напрямів соціального захисту в реаліях війни.

Звернемося до світових практик соціального захисту ветеранів та учасників бойових дій й антитерористичних операцій. Нормативно-правове поле Федеральної Республіки Німеччина щодо соціального захисту військовослужбовців (і, зокрема, учасників бойових дій) ґрунтується на положеннях законів «Про забезпечення військовослужбовців» та «Про правове положення військовослужбовців бундесверу» [85, с. 6]. В Італії розроблено «Кодекс військової служби» (Codice dell'ordinamento militare), що регулює питання соціального захисту осіб, що знаходяться на військовій службі. Окрім того, в цій країні діє громадське об'єднання «Національна Асоціація «Жертви повинності», яке активно долучається до розробки та реалізації програм соціального захисту військовослужбовців [86, с. 15].

У Польщі наявні декілька провідних нормативно-правових документів: Закон «Про забезпечення військових і воєнних інвалідів та членів їх родин»

(окреслює основні аспекти щодо нарахування, розміру та порядку отримання допомоги, пільг військовослужбовцями, які отримали інвалідність під час військової служби, та членами родин осіб з інвалідністю та військовослужбовців, які загинули чи пропали безвісти під час виконання завдань), «Про проходження військової служби військовослужбовцями за контрактом», «Про службу професійних військовослужбовців», «Про ветеранів, які брали участь у діях за межами країни» (для гарантування соціального захисту військовослужбовців, які брали участь у миротворчих операціях і бойових діях) [86, с. 19].

У Сполучених Штатах Америки немає окремого закону, який би визначав соціально-правовий захист військовослужбовців. Натомість загальні положення про соціально-правовий статус та пенсійне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил США викладені у «Зводі законів США» (USCode, 10) [86, с. 5].

Варто звернути увагу, що в кожній країні є свій спеціальний орган, що опікується формуванням й забезпеченням реалізації державної політики щодо ветеранів війни (рис. 3.1). Коло цих питань відноситься до юрисдикції органів державної влади, які самостійно, або у своїх управліннях при міністерствах чи разом з іншими міністерствами та комітетами вирішують ряд важливих завдань, у тому числі питання верифікації статусу учасників бойових дій, їх пенсійного й соціального забезпечення. Слід відзначити, що в Україні вже також утворено подібну інституцію (Міністерство у справах ветеранів).

Детальніше в розрізі інших країн ситуація наступна. Соціально-правова підтримка ветеранів військової служби США, їх адаптація до реалій цивільного життя знаходяться у сфері відповідальності Міністерства в справах ветеранів (US Department of Veterans Affairs). Деякі категорії питань вирішуються через міжінституційну координацію Комітету з питань збройних сил Сенату, Міністерства оборони, Міністерства охорони здоров'я та соціального забезпечення, Департаменту праці та із захисту Батьківщини та інших урядових чи неурядових структур [87].

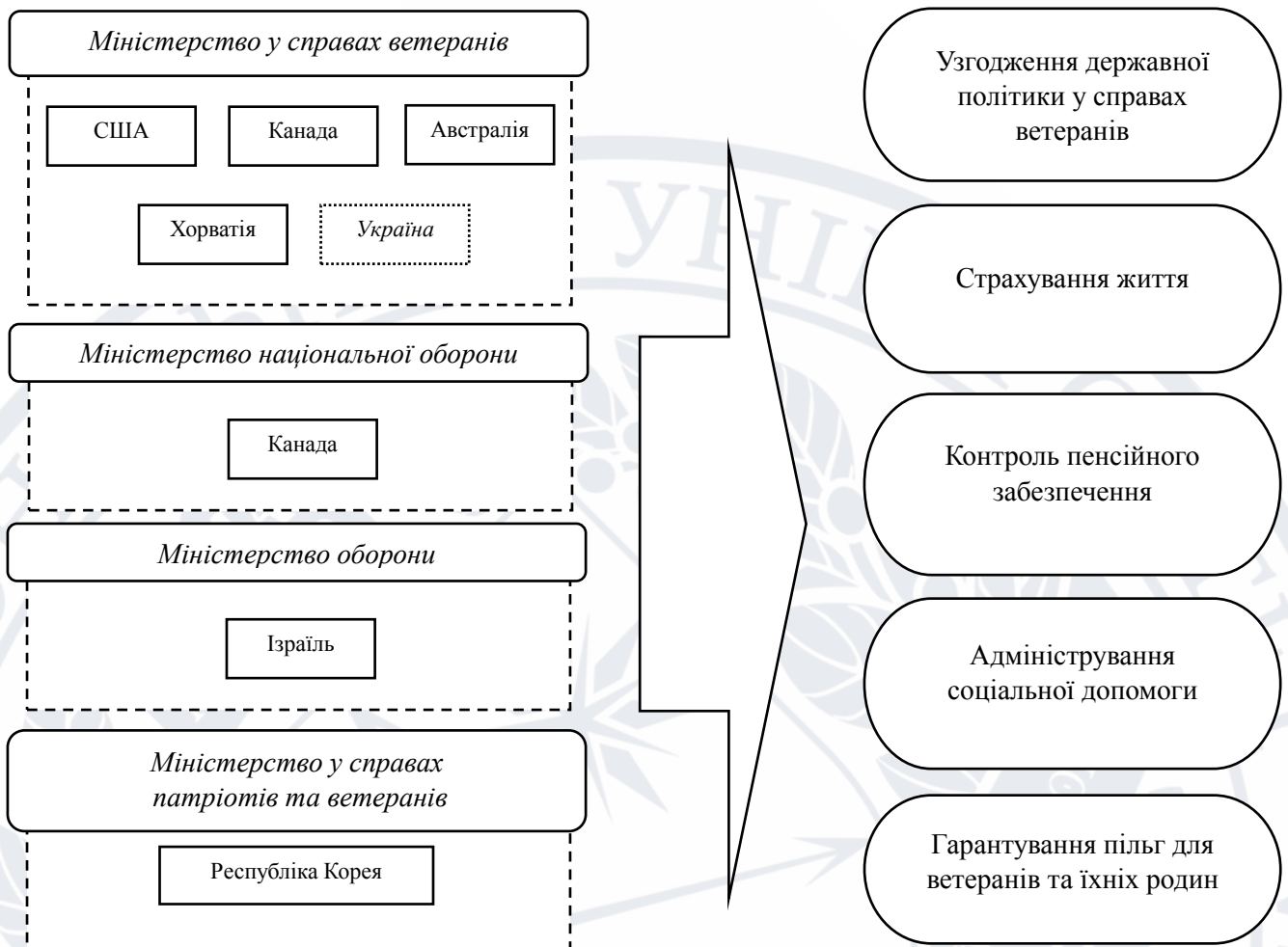

Рисунок 3.1 – Державні органи, що опікуються соціальним захистом ветеранів та їх ключові спільні компетенції

Джерело: побудовано на основі [84]

Основним державним органом Республіки Польща, який опікується соціальною адаптацією звільнених з військової служби військовослужбовців та ветеранів, є Міністерство національної оборони в особі Департаменту соціальних справ [86, с. 19].

Спостерігається усталена практика реалізації заходів із забезпечення соціальної захищеності ветеранів війни (підтримка ветеранів шляхом надання певних пільг та соціальних програм, а також підтримка ветеранів та членів їх родин для швидшої адаптації після завершення військової служби чи в період реабілітації) за кошти державного бюджету, бюджету штату або округу [87]. Особливу роль у системі відведено питанню страхування, яке покриває випадки загибелі, поранень або інших проблем із здоров'ям. Страхування є невід'ємним

компонентом соціального пакету військовослужбовця та носить обов'язковий характер.

У Хорватії, окрім безпосередньо Міністерства у справах ветеранів, регулюють норми соціального захисту ветеранів Управління в справах ветеранів, Управління солідарності поколінь, Управління у справах родини та Управління полонених та зниклих безвісти. Подібний інститут є і в Австралії, при чому в цій державі функціонують окремо Консультативна служба ветеранів В'єтнамської війни і Комісія з повернення на батьківщину - з репатріації. Щодо практики Канади – в структурі Міністерства у справах ветеранів цієї країни функціонує Офіс омбудсмена в справах ветеранів, який підпорядковується парламенту через Міністра в справах ветеранів [86, с. 21].

До питань відання Міністерства в справах патріотів та ветеранів Кореї відносяться опікування питаннями медичного забезпечення, призначення допомоги і верифікація воїнських заслуг громадянина перед державою. Для повноцінної реалізації політики соціального, медичного та психологічного забезпечення ветеранів в Ізраїлі при Міністерстві оборони держави утворено спеціальне Управління по роботі з постраждалими військовослужбовцями та членами їх родин. До його предметного відання припадають: забезпечення зв'язку між підрозділами сил оборони та постраждалими військовослужбовцями і членами їх родин, родинам загиблих у ході бойових дій (локальні конфлікти, антитерористичні операції, інші випадки), а також реалізації політики їх соціального захисту, оформлення пільг, лікування, проведення професійної та функціональної реабілітації військовослужбовців, організації надання їм та членам їхніх сімей суспільної й психологічної підтримки [87].

Не виникає сумнівів у тому, що одним із ключових напрямів соціальної роботи із учасниками бойових дій є забезпечення доступності для них медичних послуг та реабілітаційних заходів (зокрема, і у аспектах психологічної реабілітації). Можемо відзначити достатньо високий рівень розвитку програм відповідного забезпечення в усіх державах, практики яких ми розглядали. Означені програми у цих країнах охоплюють достатньо широкий

діапазон потреб учасника бойових дій: від амбулаторних заходів диспансеризації до покриття витрат на складні хірургічні втручання (охорона фізичного здоров'я) та від групових занять психологічної взаємної підтримки до індивідуального психотерапевтичного супроводу (турбота про ментальне здоров'я). Важливо, що означене забезпечення має здійснюватися не лише одразу після повернення з військових операцій, а й протягом більш тривалого терміну, який має індивідуально визначатися виходячи із стану та потреб кожного окремого учасника бойових дій.

Необхідно, щоб питання соціально-психологічної адаптації військовослужбовців до життя в «мирному» соціумі були у фокусі органів, що відповідають за державну політику соціальної підтримки ветеранів. Ігнорування потреб у пом'якшенні психічних травм військовослужбовці від наслідків бойових дій може стати причиною їх подальшої ексклюзії з «мирного» суспільно-економічного простору і соціального виключення.

Окрім того, держава має максимально сприяти професійній адаптації ветеранів та їх максимально «м'якій» інтеграції до ринку праці громади. Адже трудова діяльність буде виступати не лише у якості джерела отримання коштів для учасників бойових дій, а й може допомогти у їх соціалізації. Для реалізації заходів із професійної адаптації можуть створюватися різного роду муніципальні служби допомоги чи навчальні центри (як у вигляді самостійних установ, так і на базі вже існуючих закладів освіти).

Пільги для членів сімей військовослужбовців у розвинутих країнах складаються з цілої низки соціальних програм. Так, члени сімей військовослужбовців мають пільги на отримання освіти, пільги у дитячих дошкільних закладах, пільги у спеціалізованих магазинах продовольчих і промислових товарів тощо. Такі пільги надаються членам сімей діючих військовослужбовців, тих, які пішли на пенсію, а також тих, які загинули, зникли безвісти або взяті у полон під час виконання службових обов'язків.

Ще одним напрямом соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей є забезпечення їх житлом. Так, у збройних силах США до числа

основних проблем під час розв'язання соціально-економічних питань належать перш за все дефіцит сучасного житлового фонду. У збройних силах Туреччини більшість офіцерів проживають у будинках пільгового житлового фонду Міністерства Національної оборони. Житло будується на усій території Туреччини за єдиною програмою під безпосереднім керівництвом Генерального штабу [9].

Звернемося до соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Особливості його організації ми пропонуємо розглянути на прикладах досвіду Грузії та Азербайджану. Ці кейси об'єднують наявність на території означених країн збройних конфліктів, які зумовили виникнення міграційних хвиль із біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Слід відзначити, що міжнародне право чітко розмежовує означені категорії. Так, біженці – це мешканці іншої держави, які перетинають її кордони, рятуючись від війни, голоду, репресій тощо. Натомість внутрішньо переміщені особи не перетинають міжнародних кордонів, а змінюють місце свого проживання з одного регіону країни до іншого через стихійну негоду, бойові дії, катастрофи.

Розглянемо досвід Грузії. Невдовзі після здобуття незалежності в державі спалахнули сепаратистські конфлікти. На початку 90-х конфлікти в Південній Осетії та Абхазії призвели до переміщення 220-240 тис. осіб – приблизно 6% від тодішнього населення країни. У 2008 р. ще 20 тис. осіб були переміщені через російсько-грузинську війну [90, с. 57]. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб є однією із ключових міграційних проблем Грузії. На квітень 2014 р. за даними уряду у країні налічувалося 253574 тис. ВПО, або майже 6% населення. Для сприяння інтеграції та реінтеграції, а також забезпечення соціального захисту у контексті наслідків збройних конфліктів в державі було прийнято закон щодо внутрішньо переміщених осіб із окупованих територій [91].

Грузією у 2007 році прийнято Стратегію, якою передбачається оновлення плану заходів для створення умов для безпечного повернення внутрішньо

переміщених осіб кожні 2 роки. Водночас проводиться постійний моніторинг результатів впровадження вказаної стратегії. Держава визначає три головні вектори щодо вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб – це покращення житлових умов, оптимізація соціально-економічних положення та інформування суспільства щодо проблем вказаної категорії населення.

Було утворено спеціальні центри колективного проживання внутрішньо переміщених осіб, проте в державі згодом відмовилися від такого вирішення житлової проблеми. Декілька державних програм забезпечили отримання внутрішньо переміщеними особами нового житла, яке є у їхній приватній власності. Результатом такої політики стало те, що за статистикою 60% внутрішньо переміщених осіб вважають себе повністю інтегрованими на нових місцях проживання, інші ж не вважають себе такими через низький рівень життя (матеріальні труднощі, незадоволеність житловими умовами, кар'єрними можливостями тощо) [91]. Зважаючи на це, продовжуючи політику інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові громади, держава робить пріоритетом професійну адаптацію переселенців до ринку праці.

Звернемося до практик роботи з ВПО у Азербайджані. Воєнні дії у Нагірному Карабаху спричинили вимушені переселення в Азербайджані ще в останні роки існування СРСР. Проголошення незалежності Азербайджану та Вірменії перетворили конфлікт у міждержавний. Восени 1991 р. вірменські збройні сили перейшли в наступ, у результаті чого практично все азербайджанське населення залишило Нагірний Карабах та сусідній Лачинський район [92].

Вимушеними переселенцями стали 220 тис. осіб. У 1993 р. наступ вірменських військ продовжився, потік вимушених переселенців став масовим, їхня кількість на кінець року сягнула 778,5 тис., що призвело до гуманітарної кризи в країні. На сьогодні загальна чисельність ВПО становить близько 600 тис. осіб, з них 40 тис. з Нагірного Карабаху, а 560 тис. – з інших окупованих районів. Це 7 % населення країни, майже стовідсотково – етнічні азербайджанці [90].

Для вирішення проблем переселенців Азербайджан у 2004 р. приймає Державну програму з покращання житлових умов и підвищення рівня зайнятості біженців та вимушених переселенців. Її заходи охоплювали питання працевлаштування та професійного навчання, а також надання переселенцям певних пільг при прийомі на роботу в державні та муніципальні установи. Окрім того, ця програма містила детальний план майбутньої репатріації.

З часу прийняття Програми фінансування заходів з облаштування переселенців було збільшено десятикратно. Причому в основному за рахунок державного бюджету (приблизно третина коштів надходить із нафтового фонду), хоча міжнародна допомога продовжує надаватися. У рамках реалізації програми в 2010 р. виділялося 871 дол. США на особу, у 2011 р. – 910, а у 2013 р. – 1400 дол. США. Загальна сума витрат становить приблизно 3 % державного бюджету, що є найвищим показником у світі [92].

Пріоритетний напрямок цієї Програми – покращання житлових умов ВПО. У її рамках побудовано 82 сучасних поселення з необхідною соціальною та технічною інфраструктурою, що дало змогу розселити 180 тис. осіб. Разом з тим, попри помітні успіхи у покращенні житлових умов, лише чверть ВПО переселилися до новозбудованого житла, 32 % все ще живуть у тимчасовому житлі, наданому в 1990-ті р., так званих колективних центрах, 20 % проживають у родичів, 12 % у глинобитних хатах, близько 8 % – у захоплених квартирах [90]. Варто підкреслити, що згідно практики Азербайджану, внутрішньо переміщені особи мають право виключно на тимчасове користування житловим фондом і земельними ділянками.

У цілому, цій країні вдалося досягти багатьох успіхів у забезпеченні добробуту та соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Проблеми переселенців завжди перебували у фокусі органів державної влади, а заходи їх вирішення ґрунтувалися на економічному зростанні від продажу корисних ресурсів (зокрема, нафти). Разом з тим, «підсумкове» вирішення проблем переселенців влада Азербайджану пов'язує виключно з поверненням людей на

звільнені території, через що ВПО в державі вже понад як 20 років мають тимчасовий статус [92].

Резюмуючи, можемо стверджувати, що трансформація системи соціального захисту в Україні має обов'язково базуватися на врахуванні зарубіжного досвіду у цій сфері, адже саме на його підґрунті можливо буде забезпечити її оперативне реформування у контексті викликів воєнного часу.

3.2. Принципи трансформації системи соціального захисту

Соціальний захист в нових реаліях має дедалі менше трактуватись як спосіб розподілу благ і допомоги бідним, зміщуючи акцент не на забезпечення українців предметами споживання, а на засоби самопомоги. Оскільки старшому поколінню важко адаптуватися до жорстких умов сьогодення, на перехідний період потрібно зберегти більш звичні види державної соціальної допомоги. Проте допомога повинна полягати в тому, щоб ті, які її потребують, перестали бути залежними і змогли стати відповідальними за самих себе. У цьому контексті самі підходи до структури системи соціального захисту мають стати іншими – більш раціональними, зваженими та технологічними [94].

Система соціального захисту має бути спрямована не тільки на вразливі соціальні групи непрацюючого населення, але й на зайнятих у суспільному виробництві сприяння механізмам висхідної соціальної мобільності та формування соціального ліфта для всіх груп населення [93]. Для цього держава мусить всіляко мотивувати людей працездатного віку до більшої економічної активності, а молодому поколінню надавати допомогу в отриманні навиків адаптації до самостійного дорослого життя, конкурентоспроможності, віри у власні сили та здібності.

Українці повинні мати змогу реалізувати свої професійні знання, знайти роботу, що дозволить їм отримувати гідну заробітну плату, забезпечувати сім'ю, розвиватися та будувати кар'єру. Пріоритет у створенні робочих місць необхідно віддати національному бізнесу, а роль економічного цілепокладання – державі.

Сфера соціальних послуг має стати проактивною: не людина йде до держави зі своїми проблемами, а сама влада виявляє проблеми людини та допомагає їй через налагоджування постійного діалогу із суспільством, ініціатива якого йде від держави та органів місцевого самоврядування.

Сьогодні існуюча система надання соціальних послуг в Україні, при всіх своїх плюсах, не в повній мірі забезпечує якісну й комплексну допомогу всім категоріям населення, які цього потребують. Серед основних причин цього, крім браку ресурсів і недосконалості законодавства, виокремлюють певні недоліки функціонування інститутів. Внаслідок цього надання найбільш затребуваних соціальних послуг «догляд вдома» та «натуральна допомога» характеризується значною територіальною нерівномірністю: кількість мешканців на одного надавача соціальних послуг варіюється від 6,9 тис. до 255,2 тис. осіб [93].

Необхідно налагодити механізми реалізації стандартів соціальних послуг і сервісів, створення комфортного середовища в установах соціальної сфери доброзичливої до людини. Сфера соціальної допомоги має функціонувати на засадах адресності, соціальної справедливості та врахування інтересів кожної людини. З огляду на означені орієнтири удосконаленої системи соціального захисту, важливо виокремити основні принципи (рис. 3.2), на яких вона має ґрунтуватись.

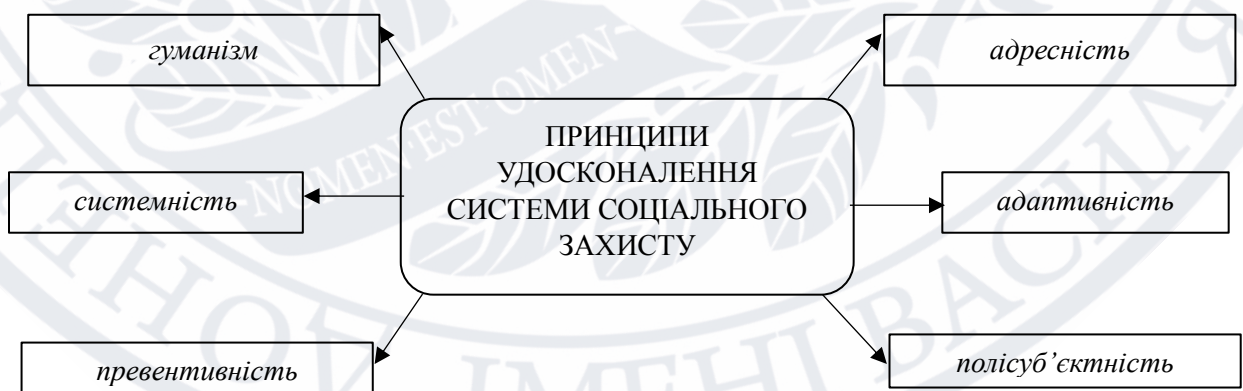

Рисунок 3.2 – Принципи трансформації системи соціального захисту

Джерело: побудовано автором на основі [93]

Принцип гуманізму та соціальної справедливості означає, що нова система соціального захисту визнає самоцінність людської особистості, її прав на свободу, розвиток своїх здібностей, гідне, повноцінне та щасливе життя незалежно від національних, расових, релігійних та інших індивідуальних або соціальних особливостей. Мають бути створені безкорисливі відносини між людьми, засновані на взаємодопомозі, взаєморозумінні та доброті.

Новий підхід до архітектури системи має запобігати перетворенню структур соціального захисту на інструмент загального усереднення та поширення загальної бідності й орієнтувати її на допомогу та підтримку дійсно нужденного населення. Захисні гарантії та блага мають стати рівнодоступними усім членам суспільства, усім верствам і групам населення з урахуванням їхнього трудового внеску.

Принципи системності та комплексності пов'язані зі створенням системи соціального захисту як упорядкованої сукупності взаємодіючих компонентів, як цілісного утворення, складеного з елементів, як комплексу взаємозалежних структурних елементів, що у процесі інтеграції утворюють певну цілісність.

Принцип комплексності передбачає забезпечення тісної уніфікації всього сукупного комплексу заходів інституційного, фінансово-економічного, соціального та нормативного порядку через:

- єдність цілей, принципів і напрямів діяльності;
- поєднання історичного досвіду та традицій із сучасною практикою допомоги людині;
- всебічне вивчення об'єкта соціального захисту (індивіда, соціальної групи, територіальної спільності, трудового колективу);
- координацію та узгодженість дій суб'єктів соціального захисту;
- контроль за здійсненням заходів щодо надання допомоги та підтримки людям.

Принцип превентивності заходів щодо соціального захисту в нових реаліях означає попередження причин соціального неблагополуччя, виявлення їх на початковій стадії формування та своєчасне усунення шляхом:

допомоги пенсіонеру, особі з інвалідністю у пошуку та знаходженні роботи, розвитку надомної праці;

підтримки недержавних систем соціального страхування;

розвитку приватного сектору соціального обслуговування;

розвитку різних форм участі населення у фінансуванні соціальних програм, наприклад, на основі розвитку іпотечного кредитування, підтримки діяльності страхових медичних компаній (допомога сім'ї або окремій людині у виборі медичного закладу, лікаря, необхідних видів медичних послуг);

поєднання платних і безоплатних соціальних послуг;

підтримання величини грошових доходів громадян на рівні не нижче за фактичний прожитковий мінімум.

Принцип адресності соціального захисту в оновленій системі соціального захисту передбачає здійснення комплексу заходів щодо підтримки гідних умов існування людей, які дійсно цього потребують, тобто перебувають в обставинах, що зумовлюють їх потребу у соціальному обслуговуванні, з урахуванням їх індивідуальних потреб, можливостей і відповідності встановленим критеріям. При цьому оптимальними критеріями надання адресної соціальної допомоги можна вважати:

розмір сукупного сімейного або середньодушового доходу нижче за суму прожиткових мінімумів всіх членів сім'ї за соціально-демографічними групами.

При цьому використання середньодушового доходу як єдиного критерію, без урахування потенційних можливостей клієнтів мати додатковий дохід (наприклад, завдяки вторинній зайнятості, здачі в оренду квартири, машини, гаража тощо), може стимулювати утриманство і не сприяє розвитку ініціативи та соціальної активності нужденних;

відсутність засобів для існування;

самотність та нездатність до самообслуговування;

матеріальні збитки або фізичні ушкодження (внаслідок бойових дій, стихійних лих, катастроф) [94].

Принцип адаптивності системи соціального захисту означає її здатність до самовдосконалення, розвитку самозахисної активності та ініціативи самих соціальних суб'єктів, їх здатність до самопомоги, прояву соціального творчого потенціалу.

Принцип полісуб'єктності соціального захисту передбачає участь різних інституцій у соціальному захисті груп населення (органи влади, професійні об'єднання, громадські організації, бізнес, благодійні фонди, релігійні організації тощо).

Вкрай важливим при трансформації системи соціального захисту вбачається виокремлення механізму соціального діалогу та мотивування бізнесу до соціальної відповідальності з боку держави. Соціальний діалог є перевіреним інструментом дієвої політики прогресивних демократичних країн, які розбудовують соціально орієнтовану ринкову економічну систему, орієнтовану на комплексне забезпечення конституційних прав громадян та підвищення ефективності соціального захисту. Сьогодні в Україні розбудовується чотиристороння (працівники, роботодавці, держава, органи місцевого самоврядування) чотирирівнева (національний, галузевий, територіальний і локальний) модель соціального діалогу. Держава вже робить перші кроки в напрямі розвитку соціального діалогу у формах державно-приватного партнерства, що відображає соціальну відповідальність поглиблення соціального діалогу у сфері надання громадських послуг, фінансування освітніх програм і працевлаштування осіб, які не є конкурентними на ринку праці.

Новий підхід щодо удосконалення системи соціального захисту через соціальний діалог та розвиток корпоративної соціальної відповідальності має бути спрямована на:

розбудову основних інститутів соціального діалогу, удосконалення процедур легітимізації його суб'єктів і визначення повноважень та сфери впливу для ведення колективних переговорів на усіх рівнях:

впровадження кращих європейських практик ведення соціального діалогу;

підвищення ефективності співпраці сторін соціального діалогу з організаціями громадянського суспільства;

формування та впровадження національної моделі політики корпоративної соціальної відповідальності;

розвиток мережі органів соціального діалогу національного, галузевого, територіального та локального рівнів;

створення нової моделі вирішення колективних трудових спорів;

розвиток культури соціального діалогу, в тому числі, шляхом запровадження спеціальної освіти та підготовки фахівців соціального діалогу;

розвиток корпоративної соціальної відповідальності шляхом виконання суб'єктами господарювання підвищених зобов'язань щодо соціального захисту працівників, захисту інтересів споживачів, підвищення екологічної безпеки тощо.

Трансформована система соціального захисту не повинна зводитися до преференцій від держави, безоплатної допомоги та заохочення її пасивного очікування. Вона має стимулювати в людині почуття відповідальності за свою долю, підтримувати у соціумі відносно рівні можливості для всіх його членів. Тому в суспільстві мають утворюватися економічні, організаційні, правові, фінансові та інші умови для формування самосвідомості, уявлень про роль і місце людини у захисті своїх прав, інструменти власної самореалізації та самоствердження, взаємодію з іншими суб'єктами соціального захисту.

3.3. Пріоритетні напрями удосконалення системи соціального захисту

Як було зазначено у попередніх розділах роботи, в Україні існує комплексна, багаторівнева, інтегральна система соціального захисту. За останні два роки вона зазнала низки змін, як інституційних, так і нормативних, що дозволило збільшити її відносну стійкість та адаптивність відповідно до викликів воєнного часу. Проте, слід відзначити, що певні елементи системи соціального захисту ще потребують оптимізації. Зокрема, у контексті нашого дослідження, вважаємо доречним акцентувати увагу на таких пріоритетних

напрямах подальшої її трансформації як: удосконалення програм соціального захисту УБД та ВПО; оптимізація механізму надання соціальних послуг; цифровізація державної системи соціального захисту. Розглянемо означені напрями детальніше.

Удосконалення програм соціального захисту учасників бойових дій та внутрішньо переміщених осіб. В умовах продовження російської військової агресії робота з означеними категоріями населення буде залишатися у фарватері української соціальної політики у довгостроковій перспективі. Саме тому відповідні програми соціальної підтримки мають бути релевантні до турбулентних реалій сьогодення та максимально відповідати потребам цих соціальних груп.

Сьогодні соціальному захисту учасників бойових дій притаманні такі проблеми:

система законодавства, в якій закріплюються гарантії реалізації конституційних прав учасників бойових дій і членів їх сімей та заходи їх захисту, представлена низкою нормативно-правових актів;

учасників бойових дій та члени їх сімей можуть відноситися до різних категорій (військовослужбовці, ветерани бойових дій, ветерани військової служби, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни, сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни, захисників і захисниць України тощо) і залежно від категорії, до яких вони можуть відноситися, варіюються гарантії реалізації їх конституційних прав та заходи їх соціального захисту;

гарантії реалізації конституційних прав учасників бойових дій та членів їх сімей та заходи їх захисту в певних випадках дублюються, серед них є такі, що втратили актуальність, не мають економічного або соціального ефекту;

єдність і взаємоузгодженість між сукупністю закріплених різними нормативно-правовими актами гарантій реалізації конституційних прав учасників бойових дій і членів їх сімей та заходів їх захисту відсутні;

оцінити ефективність системи соціального захисту учасників бойових дій і членів їх сімей неможливо, оскільки немає ніякої системи, а є нагромадження гарантій, пільг та категорій, до яких можуть вони відноситися [95].

Тобто, програми соціального захисту учасників бойових дій має бути удосконалено шляхом:

ревізії закріплених у нормативно-правових актах гарантій реалізації конституційних прав учасників бойових дій та членів їх сімей та заходів їх захисту з метою видалення неактуальних та тих, що не мають економічного або соціального ефекту;

перегляду гарантій реалізації конституційних прав учасників бойових дій та членів їх сімей та заходів їх захисту з метою формування їх єдиної і взаємоузгодженої системи і прийняття в подальшому у вигляді уніфікованого регламентуючого документа, який має бути розроблений через координацію Міністерства соціальної політики та Міністерства у справах ветеранів;

актуалізації соціальних гарантій для учасників бойових дій із урахуванням провідних практик інших держав (забезпечення пільгового кредитування, широкого діапазону програм страхування, індивідуального соціального супроводу тощо).

Соціальні програми для внутрішньо переміщених осіб мають враховувати ключовий пул проблем, із яким стикається ця категорія населення: відсутність постійного житла, проблеми із пошуком роботи, невключеність у життя громади тощо.

Для вирішення житлових проблем ВПО, домівка яких була зруйнована, необхідно оптимізувати процедуру компенсації збитків за знищене та пошкоджене майно, прискорити процес виділення земельних ділянок під забудову, створити фонд доступного житла (на базі нежитлових приміщень та приміщень без власника) із подальшим розподілом їх серед ВПО (з градацією за умовами отримання: тимчасово, з правом викупу, за умови трудового внеску в реконструкцію тощо).

Підвищення рівня зайнятості як ВПО, так і всього населення, залежить від відновлення економіки та створення нових робочих місць. Водночас необхідні спеціальні заходи з підтримки ВПО на ринку праці, такі, як програми громадських робіт, розбудова інфраструктури дистанційної роботи та навчання тощо. Важливо організувати масштабну перекваліфікацію переселенців, оскільки багато робочих місць знищено війною, але багато створюватимуться в процесі відбудови країни. Необхідно, однак, щоб професійне навчання відбувалося з урахуванням потреб ринків праці регіонів, куди ВПО перемістилися [97; 98].

Удосконалення потребує підтримка самозайнятості вимушених переселенців, зокрема спрощення доступу до мікrokредитів для започаткування власного бізнесу, а також спеціальних грантів, для отримання яких бажано було б залучити інструменти, пов'язані зі вступом України до ЄС, структурні та спеціальні фонди Євросоюзу.

Щоб надолужити зумовлені війною та вимушеними переміщеннями прогалини в навчанні учнів та студентів, їм мають надаватися можливості для додаткової, компенсаційної освіти. Не менш важливою є психологічна підтримка з метою запобігання проблем психічного здоров'я через переміщення, які погіршують можливості вимушених мігрантів брати участь у ринку праці та повноцінному житті загалом.

Соціальному включенню переселенців до життя громади будуть сприяти такі заходи як:

- проведення велком-тренінгів для ВПО, що прибули до громади;
- відродження практики громадської толоки (традиційної української форми взаємодопомоги мешканців населеного пункту);
- проведення спільних громадських заходів для молоді (як постійних мешканців міста, так і ВПО);
- залучення ВПО до грантрайтингу.

Для розвитку, уточнення та корекції форм допомоги у кожній ОТГ необхідно запровадити постійний моніторинг ситуації (зокрема, системно

оцінювати потребу у продуктах харчування, одязі та взутті, засобах особистої гігієни, місці проживання, медичних та освітніх послугах), чіткий облік ВПО, вивчення їхнього соціально-демографічного та професійно-кваліфікаційного складу, що особливо важливо для розв'язання конкретних проблем на місцевому рівні. Регулювання політики щодо соціального захисту ВПО має відбуватися у рамках координації Міністерства соціальної політики та Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Оптимізація механізму надання соціальних послуг. Загалом, зміни законодавства у сфері соціальних послуг були необхідними з початком повномасштабного вторгнення. До ключових проблем цієї сфери відносять [97]:

Нерівномірність доступу громадян до соціальних послуг. За результатами досліджень, за 2022 рік в різних областях на одного надавача соціальних послуг могло припадати від декількох тисяч осіб до сотень тисяч, що не може не впливати на якість означених послуг.

Нестачу ресурсів. Це стосується як людських ресурсів, так і матеріального забезпечення (житлові приміщення, службовий транспорт, технічна апаратура). В деяких громадах ця проблема існувала ще до повномасштабної війни. Водночас, згідно з дослідженнями, незважаючи на гостру нестачу соціальних працівників, оголошень про вакансії на такі посади небагато.

Низьку залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг. Хоча в Міністерстві соціальної політики офіційно проводять політику такої співпраці, проте далеко не всі громади використовують наявні механізми та можливості. В Україні надавачами соціальних послуг переважно є організації та підприємства державного або комунального підпорядкування. Так, за даними Реєстру Міністерства соціальної політики, наразі 77% – це державні/комунальні підприємства, організації та їх філії. Громадські та благодійні організації сумарно складають лише 14% від всіх зареєстрованих надавачів соціальних послуг в Україні [69].

Загалом, порядок визначення потреб у соціальних послугах під час воєнного стану також потребує доопрацювання. Адже згідно з процедурою,

щомісячний аналіз щодо забезпечення осіб соціальними послугами здійснюється тільки для екстрених послуг. Водночас, дані щодо інших послуг не уточнюються у період воєнного стану. Важливо врахувати, що у тилкових громадах збільшилася кількість ВПО, які потребують різні соціальні послуги, а активні міграційні процеси змушують проводити системний облік таких громадян, щоб визначити їхні актуальні потреби. Для вирішення означеного кола проблем необхідно оптимізувати механізм надання соціальних послуг у розрізі адміністративного та фінансового аспектів (рис. 3.3).

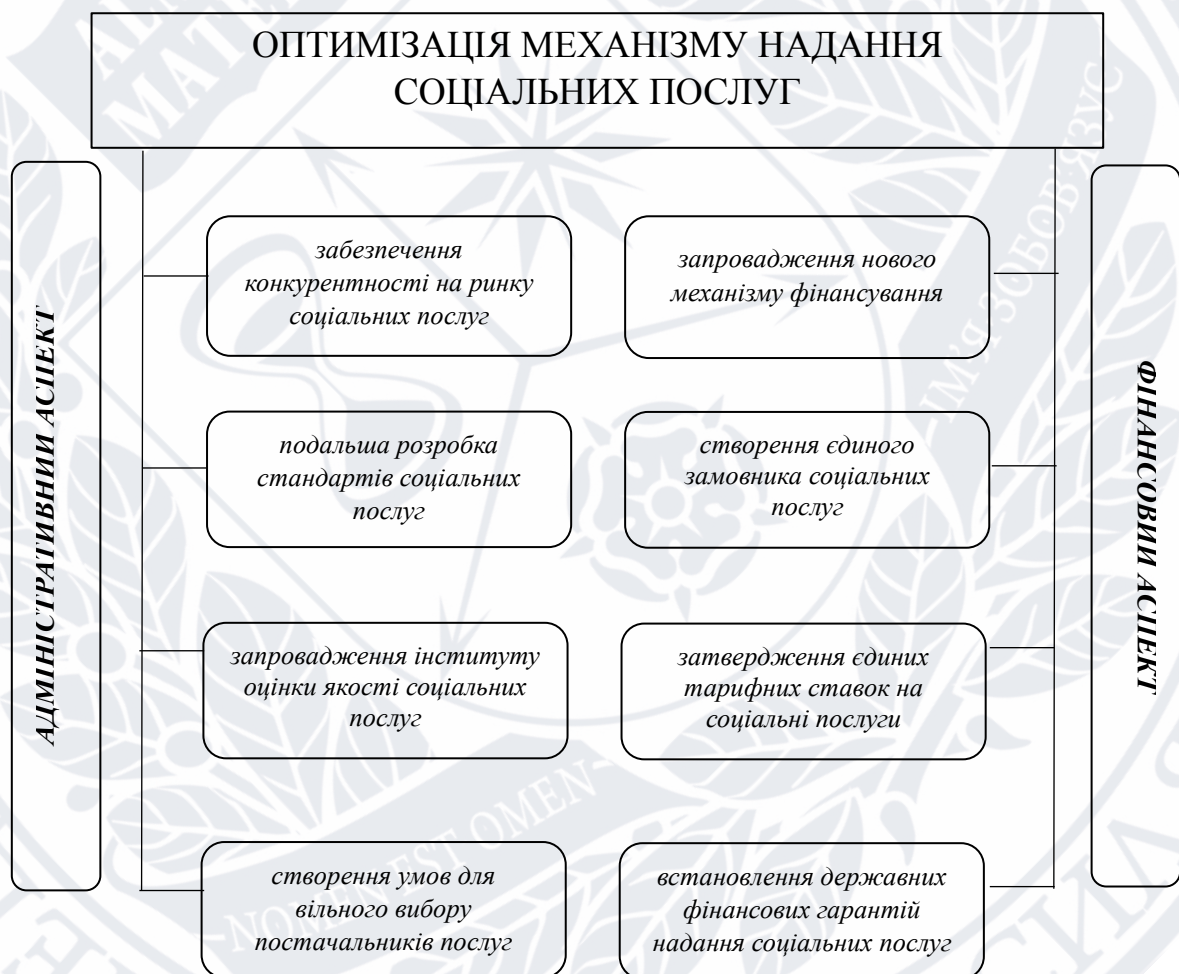

Рисунок 3.3 – Оптимізація механізму надання соціальних послуг

Джерело: розроблено автором

Розглянемо детальніше елементи адміністративної оптимізації. Забезпечення конкурентності на ринку соціальних послуг передбачає відмову

від суб'єктивізму у рамках прийняття рішень щодо замовлення соціальних послуг та усунення відмінностей у принципах фінансування їх надання представниками державного/комунального та недержавного секторів.

Подальша розробка стандартів надання соціальних послуг та запровадження інституту їх незалежної оцінки позитивно вплине на загальний рівень якості послуг у цій сфері і сприятиме кращому задоволенню відповідних суспільних потреб серед вразливих категорій населення.

Для забезпечення можливості вільного вибору постачальників послуг в державі має у повній мірі запрацювати Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг, який дозволить отримувачам самим обирати, з ким підписувати договір. Органи соціального захисту при цьому будуть виступати виключно у якості операторів Реєстру, які мають довести до отримувача інформацію про пул надавачів певної послуги у громаді.

Фінансова оптимізація, перед усім, має розпочатися із переходу на принцип «гроші йдуть за отримувачем соціальної послуги». Це дозволить планувати обсяги фінансування винятково на базі вартості необхідних витрат на ведення кожного випадку отримання соціальної послуги. Також стане можливим розроблення планів соціального розвитку громади на підставі аналізу статистичних даних щодо кількості отримувачів соціальних послуг.

Створення єдиного замовника та затвердження загальнодержавної системи тарифних ставок на надання соціальних послуг дозволять забезпечити прозорість цієї сфери на рівні громади та нівелюють проблеми надання фіктивних послуг. Встановлення державних фінансових гарантій надання соціальних послуг має забезпечуватися через визначення на законодавчому рівні переліку послуг, які громадяни отримують за рахунок бюджету та за рахунок отримувача (диференційовано чи в повному обсязі). Після цього має бути забезпечено рівні можливості до фінансування з держбюджету для надавачів всіх форм власності (у рамках державного гарантованого пакету соціальних послуг).

Цифровізація державної системи соціального захисту. Каталізатором активних змін у цій сфері, безумовно, стало повномасштабне вторгнення, адже надання державних соціальних послуг на території України, де проходять активні бойові дії та на тимчасово окупованих територіях, стало неможливим для населення. Проте завдяки платформі «Дія» від Міністерства цифрової трансформації було оперативно забезпечено цифровізацію багатьох послуг у сфері соціального захисту населення, що зробило їх куди більш доступними для отримувачів.

Міграція на «хмарні» сховища даних та створення єдиного цифрового простору соціального захисту дозволять отримувачу відповідних послуг оперативно відновити їх надання у разі зміни місця проживання через бойові дії чи інші життєві умови у контексті воєнного стану. Окрім того, це суттєво оптимізує процеси міжінституційних комунікацій, за рахунок чого буде мінімізовано бюрократичне навантаження на органи соціальної сфери, що в свою чергу дозволить оптимізувати витрати часу на обслуговування отримувачів підтримки та сприятиме більшому охопленню соціальним захистом вразливих категорій населення. Цифровізація елементів системи соціального захисту зробить їх більш мобільними, гнучкими та адаптивними, що в свою чергу позитивно вплине на якість послуг у цій сфері та їхню релевантність до реальних потреб отримувачів.

Прогресивна цифровізація у сфері соціального захисту бере початок у жовтні 2020 року, коли урядом було затверджено Стратегію цифрової трансформації соціальної сфери [99]. Документ передбачає розробку та впровадження єдиних підходів, стандартів і технологій щодо всіх компонентів системи соціального захисту населення. У Стратегії передбачалося створення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС) і необхідних для її організації підсистем (рис. 3.4).

Рисунок 3.4 – Компоненти Єдиної інформаційної системи соціальної сфери
Джерело: складено автором на основі [99]

У липні 2023 року на форумі «Digital Social Forum: формуємо спроможність замість залежності», ініційованому та організованому Міністерством соціальної політики України [100] обговорювалися питання цифрової трансформації в соціальній сфері та перспективи формування спроможностей для заміщення залежності в цьому контексті. Учасники заходу обмінювалися досвідом, ідеями та рішеннями, спрямованими на покращення соціального захисту та розвиток цифрових ініціатив в Україні. Під час форуму відбулася презентація електронних сервісів, зокрема, була представлена функціональна версія ЄІССС.

Станом на грудень 2023 року ЄІССС вже працює за низкою функціоналів: соціальна підтримка ВПО;

надання соціальних послуг на порталі «Дія» (подання заяв на усиновлення дітей);

отримання громадянами виплат від міжнародних організацій;

підтвердження статусу людей з інвалідністю;

шеринг документів — автоматичне отримання з використанням порталу Дія документів, що містяться в інформаційних системах держави та необхідні для надання різних видів соціальної підтримки;

реєстр надавачів соціальних послуг.

Зважаючи на це, важливими напрямками подальшого удосконалення у цій сфері мають стати:

навчання працівників органів соціального захисту роботі з ЄІССС та підсилення їхньої загальної цифрової грамотності;

цифровізація «паперової» документації щодо надання соціальних послуг надавачами різних форм власності;

міграція та відображення усіх послуг соціальної сфери порталу «Дія» в ЄІССС;

розширення підсистем ефективного соціального захисту ЄІССС з урахуванням поточних потреб суспільства, наприклад відомостями з автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги та з Реєстру волонтерів;

врегулювання понять електронний кабінет, веб-портал, веб-сайт, портал електронних послуг у соціальній сфері та їх зв'язок із ЄІССС в нормативному полі;

запровадження у ЄІССС дашбордів щодо моніторингу потреб УБД та ВПО.

Особливо важливим, на нашу думку, є розуміння того, що у рамках цифрової трансформації системи соціального захисту жодні відповідні заходи не будуть ефективними, якщо переважна більшість людських ресурсів, задіяних у цій сфері не будуть готові до її переходу на «високотехнологічні» принципи роботи. Саме тому розвиток цифрової грамотності працівників має стати одним

із пріоритетів кадрової роботи установ соціального захисту на всіх рівнях інтегральної системи його забезпечення.

Для кращої адаптації працівників до переходу на нові «цифрові» принципи роботи доречно реалізувати наступні заходи:

оцінити рівень цифрової грамотності за допомогою тесту «Цифрограм» (реалізується у рамках проєкту «Дія. Освіта» на базі європейської рамки цифрових компетентностей DigComp 2.1);

забезпечити додаткові заходи підвищення цифрової грамотності (тренінги, лекторіуми, практикуми) для працівників, які за підсумками оцінювання цифрової грамотності отримали загальний рівень А1 чи А2;

запровадити практику тьюторства з цифрової грамотності (забезпечити закріплення компетентного у цій сфері тьютора-куратора для тих працівників установи, що потребують додаткового підвищення рівня цифрової грамотності);

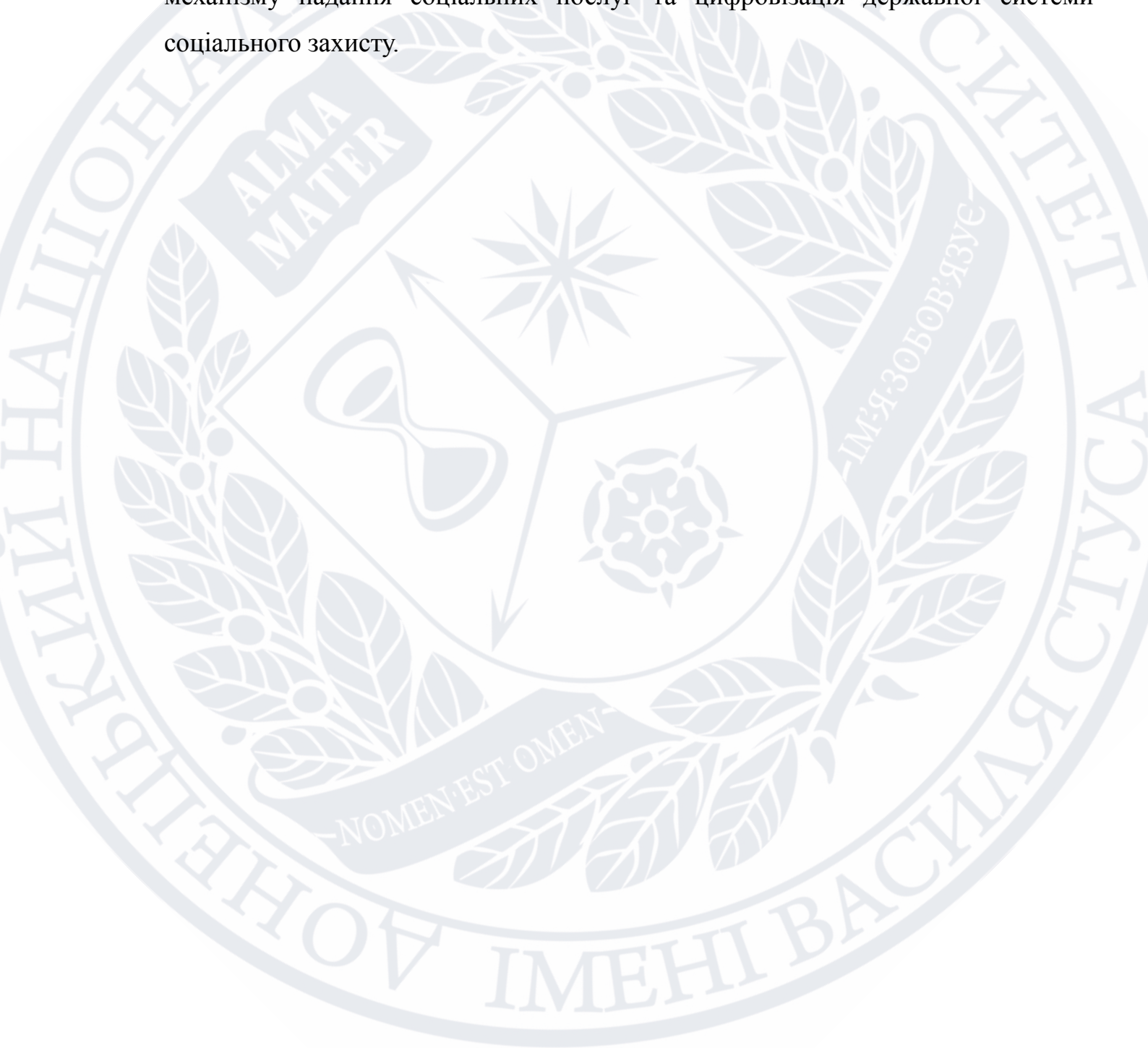
розробити програму ознайомлення із функціоналом ЄІССС для нових працівників.

Означений комплекс заходів сприятиме комфортній адаптації працівників органів соціального захисту й установ соціального обслуговування до нових «цифрових» принципів організації роботи цієї сфери та покращить якість послуг, що вони надають населенню.

Висновки до розділу 3

В умовах сучасного мінливого світу удосконалення системи соціального захисту має базуватися на дослідженнях зарубіжного досвіду за цим напрямком. Такий підхід дозволяє реалізовувати трансформаційні зміни на емпіричній базі кращих іноземних кейсів, прогнозувати результативність тих чи інших змін, враховувати їх наслідки на різних проміжках часу. У якості прикладів при формуванні програм соціального захисту УБД доречно спиратися на досвід розвинутих країн (США, Німеччини, Великобританії, Республіки Корея, Австралія тощо), а при плануванні підтримки ВПО – на кейси держав, на територіях яких також відбувалися бойові дії (Грузія та Азербайджан).

Удосконалення системи соціального захисту має відбуватися за принципами гуманізму, превентивності, полісуб'єктності, соціальної справедливості, адаптивності, адресності та системності. Ключовими напрямками трансформації системи соціального захисту в умовах війни мають стати: удосконалення програм соціального захисту УБД та ВПО, оптимізація механізму надання соціальних послуг та цифровізація державної системи соціального захисту.

ВИСНОВКИ

Соціальний захист являє собою багаторівневу систему державної підтримки тих категорій населення, які потенційно можуть бути найбільш вразливі перед негативним впливом соціальних ризиків. Ключовими його напрямками стають забезпечення відповідного рівня життя через механізми надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам. Система соціального захисту потребує від країни, де реалізується, відповідного інституційного та нормативного середовища.

Система соціального захисту охоплює такі напрями як соціальне страхування, соціальне гарантування та соціальне забезпечення, у рамках якого виділяють соціальну допомогу, соціальні послуги та пенсійне забезпечення. Синергія означених компонентів дозволяє системі соціального захисту виконувати свої ключові функції: превентивну, профілактичну, попереджувальну, реабілітаційну, компенсаційну, відтворювальну та політичну. Усі функції соціального захисту в Україні сьогодні реалізуються в контексті воєнного стану, що зумовлює необхідність її адаптації до відповідних додаткових соціальних ризиків.

Соціальні ризики - визнана соціумом чи державою непередбачувана або передбачувана, бажана або небажана подія в житті громадянина, яка стає причиною втрати працездатності (постійної або тимчасової) чи матеріальної незабезпеченості особи та не може бути усунена особою самостійно внаслідок об'єктивних причин. В умовах війни перед державою постають нові або актуалізуються існуючі соціальні ризики. Нейтралізація означених ризиків стає одним із пріоритетних завдань системи соціального захисту держави.

Для забезпечення населення України комплексною соціальною підтримкою у державі утворена багаторівнева система соціального захисту. Її функціонування підтримує широке коло інституцій, взаємодія між якими регламентована значним масивом нормативно-правових документів. На національному рівні питання соціального захисту регулює Міністерство

соціальної політики, інші Міністерства долучаються до розробки та удосконалення окремих елементів державної політики цієї сфери у межах своїх предметів відання. Надання соціальної підтримки окремим категоріям вразливих верств населення забезпечують Пенсійний фонд та Національна соціальна сервісна служба України. На рівні регіонів питаннями соціального захисту опікуються відповідні департаменти обласних (чи міських) військових адміністрацій. На рівні ОТГ – утворені громадою органи соціального захисту, що формують місцеву мережу соціального обслуговування.

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року зумовило появу багатьох негативних для нашої країни суспільно-економічних наслідків, до яких можемо віднести: критичне зниження ВВП, зростання інфляції, скорочення реальних доходів населення, руйнування значної кількості об'єктів житлового фонду, втрату частини населення у результаті міграційних процесів тощо. Ці явища явили собою причину виникнення нових соціальних ризиків або каталізації для вже існуючих.

Загострення російської агресії стало справжнім викликом для системи соціального захисту України. Збільшилася кількість отримувачів соціальної допомоги, виникла потреба у запровадженні нових форм та інструментів соціальної підтримки для вразливих верств населення. Проте державі вдалося у оперативному віднайти додаткові джерела для фінансування суттєво збільшених соціальних видатків та адаптувати нормативно-правову базу у сфері соціального захисту до нових реалій функціонування. Проте певні елементи системи соціального захисту ще потребують подальшого удосконалення для забезпечення максимального нівелювання соціальних ризиків війни.

В умовах сучасного мінливого світу удосконалення системи соціального захисту має базуватися на дослідженнях зарубіжного досвіду за цим напрямком. Такий підхід дозволяє реалізовувати трансформаційні зміни на емпіричній базі кращих іноземних кейсів, прогнозувати результативність тих чи інших змін, враховувати їх наслідки на різних проміжках часу. У якості прикладів при формуванні програм соціального захисту УБД доречно спиратися на досвід

розвинутих країн (США, Німеччини, Великобританії, Республіки Корея, Австралія тощо), а при плануванні підтримки ВПО – на кейси держав, на територіях яких також відбувалися бойові дії (Грузія та Азербайджан).

Удосконалення системи соціального захисту має відбуватися за принципами гуманізму, превентивності, полісуб'єктності, соціальної справедливості, адаптивності, адресності та системності. Ключовими напрямками трансформації системи соціального захисту в умовах війни мають стати: удосконалення програм соціального захисту УБД та ВПО, оптимізація механізму надання соціальних послуг та цифровізація державної системи соціального захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михайловська І., Неліпович О. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 6. Т. 4. С. 255–260.
2. Семигіна Т.В. Моделі соціальної політики економічно розвинутих країн: історія та сучасний розвиток : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2019. 22 с.
3. The ILO Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102). URL: https://www.ilo.org/secsoc/areas-of-work/legal-advice/WCMS_205340/lang-en/index.htm.
4. Конвенція міжнародної організації праці «Про мінімальні норми соціального забезпечення» №102 від 28.06.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text.
5. The European Social Charter. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>.
6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org>.
7. 24th Special Session of the General Assembly on Social Development 26 June-1 July 2000, Geneva, Switzerland. URL: <https://www.un.org/en/conferences/social-development/geneva2000>.
8. Лукашикевич В. І. Соціальний захист населення України в сучасних умовах. *Демократичне врядування*. 2018. №2. URL: <https://science.lpnu.ua/journal-paper/2022/jan/26511/lukashchykevych.pdf>.
9. Скомарохова О. І. Соціальна політика та соціальний захист економічно активного населення України: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 1998. 21 с.
10. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом : матеріали III Міжнар.*

наук.-практ. конф. (Київ, 4 вересня 2020 р.). Київ, 2020. С. 25–29. URL: <https://rm.coe.int/materials-socialrights-2020/1680a165f8>.

11. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

12. Суханова А.В. Теоретичні підходи до сутності поняття «страховий захист здоров'я». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Випуск 8. Частина 6. С. 188–192.

13. Дідківська К.В. Актуалізація ролі соціально-етичного маркетингу в сучасних умовах господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9(99). С. 102–107.

14. Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). DOI: 10.12958/1817-3772-2020-3(61)-205-212.

15. Чернега І.І., Сакович К.В. Соціальний захист як необхідний елемент функціонування держави. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXX-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 березня 2023 року, м. Гамбург (Німеччина), дистанційно)*. Гамбург, 2023. С. 65-69.

16. Кочеміровська О.О., Пищуліна О.М. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доп. Київ : НІСД, 2019. 88 с.

17. Рабинович П. Природне право: діалектика приватного й публічного. *Право України*. 2004. № 9. С. 61–63.

18. Копетюк М. Нормативно-правові аспекти визначення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення». *Історико-правовий часопис*. 2019. №1 (13). С. 66-69.

19. International Labour Organization (ILO). International Labour Conference URL: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang--en/index.htm>.

20. Анпілогова Б.Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. №7. Ч1. С. 291-297.

21. Конституція України. Верховна Рада України. 1994-2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
22. Коваль О.П. Страховий принцип як домінанта соціального страхування. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 1 (30). С. 91-95.
23. Надрага В.І. Соціальне страхування в системі регулювання соціальних ризиків. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 2. С. 99-103.
24. Стожок Л.Г. Сутність соціального страхування як економічної категорії. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №18. С.426-431.
25. Тарасенко В.С. Відмінність державної соціальної допомоги від державного соціального страхування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 63. С.338-342.
26. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
27. K. Wilson, G. Ruch, M. Lymbery, A. Cooper Social Work. An Introduction to Contemporary Practice. 2nd Edition. Jun 2011. 760 p.
28. Кириченко А.В. Розвиток соціального страхування в Україні: монографія. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 197 с.
29. Горин В. Соціальні гарантії в системі соціальної безпеки держави: теоретико-методологічний аспект. *Світ фінансів*. 2013. №2. С. 69-80.
30. Паламарчук В.М. Економічні перетворення і соціальна безпека: монографія. К.: НІСД, 1996. 64 с.
31. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.
32. Лопушняк Г. С. Соціальних захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління. Теорія і практика державного управління. 2011. № 2 (33). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2011-2/doc/2/20.pdf>.

33. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
34. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.
35. Дідковська Т.О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку. Форум права. 2012. №1. С. 253-257.
36. Дрозач Л.В. Пенсійне забезпечення як основна форма соціального захисту. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 12(18). С. 493-501. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12\(18\)-493-501](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12(18)-493-501).
37. Качайло К.В., Чеботарьов М.К. Функції соціального захисту. *Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27–29 квітня 2023 р.)*. Харків: НТУ «ХПІ», 2023. С. 78–80.
38. Флорескул Н.П. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С. 34–46.
39. Beck U. *Power in the Global Age*. Cambridge: Polity Press, 2007. 352 p.
40. Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1991. 264 p.
41. Luhmann N. *Soziologie des Risikos*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1991. 252 p.
42. Esping-Andersen G. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 224 p.
43. Taylor-Gooby, P. *New risks, new welfare*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 264 p.
44. Schaefer R. *What Are We Talking About When We Talk About «Risk»? Critical Survey of Risk and Risk Preference Theories*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1978. 260 p.
45. Болотіна Н.Б. *Право соціального захисту України: навч. посібник*. Київ: Знання, 2020. 615 с.

46. Березіна С.Б. Соціальні ризики – сучасна проблема людства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. №5(17). С. 165-172.

47. Потабенко Л.В. Соціальні ризики як підстава набуття права на соціальний захист і соціальне страхування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. № 58. Том 1. С. 173-176.

48. Чудик-Білоусова Н. І. Нові соціальні ризики як підстава соціального забезпечення в Україні. *Університетські наукові записки*. 2021. №1 (53). С. 82–108.

49. Гарасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2001. 178 с.

50. Загальна декларація прав людини. ООН, документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

51. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту: наказ Мінсоцполітики від 25.02.2019 № 282. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/deinst/metod/282.pdf>.

52. Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. URL: <https://komspip.rada.gov.ua>.

53. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 №423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.

54. Яковленко М.С. Пенсійний фонд України як суб'єкт вирішення спорів сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2021. №65. С. 416-419.

55. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua>.

56. Офіційний сайт Національної соціальної сервісної служби України. URL: <https://nssu.gov.ua>.

57. Нормативно-правова база Міністерства соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/?t=6&from=&till=&g=0&cat=1&dn=>.

58. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text>.

59. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text>.

60. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>.

61. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-%D0%BF#Text>.

62. Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 р. № 1195. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2022-%D0%BF#Text>.

63. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14.04.2022 року № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text>.

64. Головка В.В. Особливості державної політики соціального захисту /населення в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2022. №2(17). С. 65-73.

65. Миколук С.М. Соціальна допомога та виплати в умовах воєнного стану. URL: <http://nauksfgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122>.

66. Кадикало О.І. Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. № 2. С. 10–14.

67. ВВП України за роками. Незалежна асоціація банків України. URL: <https://nabu.ua/ua/vvp-2.html>.

68. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

69. Соціальна політика в Україні у воєнний час: 2022-2023 роки : аналітична доповідь. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій; Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. URL: http://www.ier.com.ua/ua/publications/policy_briefing_series?pid=7302.

70. ОСНА. Ukraine Situation Report: November 2023. URL: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine>.

71. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А. НАН України, Ін-т демогр.та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи.Київ, 2023. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/>.

72. Ukraine: Request for Purchase Under the Rapid Financing Instrument-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. URL: <https://www.imf.org/media/Files/Publications/CR/2022/English/1UKREA2022002.aspx>.

73. Інфляційний звіт НБУ (квітень 2023) URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2023-roku>.

74. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua>.

75. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Київська школа економіки. Березень 2023 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.

76. Власенко Р.В., Яценко Л.Д. Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. №7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01>.

77. The World Bank. Proposed restructuring and grant in the amount of US\$4.5 billion to Ukraine for the second additional financing for public expenditures for administrative capacity endurance (peace) in Ukraine. August 1, 2022. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099105408022290169/pdf/P179456044b242050b5ed0b8ae55bfe32f.pdf>.

78. Open Budget. Міністерство фінансів. 2019-2023. URL: <https://openbudget.gov.ua/>.

79. Статистика НБУ. Макроекономічні показники. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>.

80. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18>.

81. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua>.

82. Питання діяльності Міністерства у справах ветеранів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 986. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986-2018-%D0%BF#Text>.

83. Дубич К. Соціальні ризики війни та їх вплив на життя українського суспільства. *Актуальні проблеми соціальної роботи та соціального забезпечення: європейський та національний вимір: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (01-03 червня 2023 року)*. Луцьк, 2023. 33-36 с.

84. Кондратенко О.О. Міжнародний досвід щодо забезпечення державою соціальної захищеності ветеранів війни. *Держава та регіони*. 2018. №1 (61). С. 102-106.

85. Алещенко В.І. Євроатлантичні стандарти. *Військо України*. 2020. №9. С. 6-9.

86. Сухарев С., Васильев Д. Гарантії соціального захисту і соціального

забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які беруть участь у захисті державного суверенітету України. Київ. 2015. 56 с.

87. Інформаційна довідка щодо функціонування у різних державах міністерств у справах ветеранів. Українська спілка ветеранів Афганістану. URL: <http://www.usva.org.ua>.

88. Басараб С. Обличчям до військових. *Військо України*. Березень, 2015. URL: <http://viysko.com.ua/journal-online/obly-chchyam-do-vijskovy-h/>.

89. Сидоренко А.О. Правове регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців: досвід зарубіжних країн. *The scientific heritage*. 2023. №107. С. 70-73.

90. Алімова І. Практика зарубіжних країн у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2017. №3(52). Ч.1. С. 54-63.

91. Міністерство Грузії у справах осіб, вимушено переміщених з окупованих територій, біженців та розселення. URL : <http://www.mra.gov.ge/eng/static/55>.

92. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2014-07/migrac_prob- a598d.pdf.

93. Яровая Л.В. Человеческий капитал как критерий эффективности современной социальной политики. *Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2017. № 2. С. 68–72.

94. Коваль О.П., Власенко Р.В. Нова соціальна політика як шлях до відновлення людського капіталу. *Український соціум*. 2023. № 3 (86). С. 126-136. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2023.03.126>.

95. Рядінська В.О., Епель О.В. Соціальний захист військовослужбовців в Україні: шляхи удосконалення. *Юридичний бюлетень*. 2023. №29. С. 123-133.

96. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. Національний інститут стратегічних досліджень. 24.10.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-problemy-ta-sposoby-yikh>.

97. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. Портал «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17395>.

98. Реформування системи надання соціальних послуг. Позиція Карітасу України щодо реформування системи надання соціальних послуг. URL: <https://caritas.ua/reform/>.

99. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>.

100. Реалізація стратегії цифрової трансформації: Мінсоцполітики розповіло про досягнення та плани на Digital Social Forum. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22969.html>.

ДОДАТКИ